

גולה וארץ־ישראל

הרצל ופולמוס אוגנדה*

ישעיהו פרידמן

בראשית דברנו מן הרואי להציג שהמונה השגור 'אוגנדה' הוא מוטעה. כונתה של ממשלה בריטניה הייתה למשור גואס נגישו (Guas Ngisho) אשר בגבול המזרחי של הפרוטקטורט במזרח אפריקה, ביום ליד נירובי שבKENYA.¹ בידוע, הסירה הפרשה את הקונגרס הציוני השישי באזול (23–28 באוגוסט 1903) וועללה הייתה לוזען את אושיות התנועה הציונית ולגרום לפילוג. המתנגדים לתוכנית – 'אומרי הלאו', כפי שכינו אותם – חשו בהרצל שהוא התכוון להסיט את התנועה מתכנית באזול ולהמיר את ציון בהתישבות יהודית במזרח אפריקה. לחשד זה היו לכאהר סימוכין: המשא ומתן שלו עם תורכיה הגיעו למבי סטום, זה עם אנגליה בעניין אל-עריש נכשל ואיימת הפרעות בקישיניב ותוצאותיה חיווהו כמניג יהודי, אך לאו דוקא ציוני, להיענות בחזותה הנדרשת של ממשלה בריטניה בעניין ייסוד ישות אוטונומית יהודית במזרח אפריקה. המבקרים טענו שהרצל מילא לא הייתה זיקה נפשית עמוקה לארץ־ישראל ושכל מעיניו היו נתונים לפתרון השאלה היהודית – משימה שאכן ראהה לשבת, אך חורגת הן בהיקפה והן במהותה ממטרתה המקורית של התנועה הציונית.

מנחם מ' אוסישקין, ממנהיגיה הבולטים של הציונות ברוסיה ואמון על תורה חיבת־צyon, האשים את הרצל שהוא טריטוריאליסט גמור אשר מסווה הציונות עלייו,² ושבהתייצבותו לפני שרים ומלכים היה צד של הרתקנות וחוסר שיקול דעת.³ אחד העם, שהיה מבקריו החריפים ביותר של הרצל, ראה ב'מדינה [יהודית] באפריקה', כשם שהוא כינה אותה, תולדה ישרה מתרתו המדינית של הרצל. הוא לא טרח לבקר את 'אומרי הלאו' שהמכו בהצעה הבריטית, שהרי אלה – לדבריו – לא היו מעולם ציוניים אלא בדרך ההשאלה: "ציאן" הוא להם שם מושאל ל"מדינת היהודים".

* והוא פרק מתוך ספר על הנושא: 'גרמניה, תורכיה והציונות: 1897–1918', שיופיע בסוף שנת 1994 בהוצאת מוסד ביאליק ובהשתתפותן של הוצאת הספרים של אוניברסיטת בן־גוריון בנגב והמרכז ל מורשת בן־גוריון בקריית שורה־בוקה.

.1 R.G. Weisbord, *African Zion: The Attempt to Establish a Jewish Colony in the*

East African Protectorate, 1903–1905, Philadelphia 1968, pp. 67, 262, no. 8

.2 מצוטט אצל מ' היימן, 'הרצל וציוני רוסיה – מחלוקת ו הסכמה', הציונות, ג (1973), עמ'

.67–66

תהייה במקום שתהיה'. חצ'י ביקורתו היו מופנים דזוקא נגד 'אומרי הלאו' – ה'בוכים' – שבתחילת פרשו באורח הפגנתי מאולם האסיפות, ולבסוף, לאחר הדמעות והאגחות, חזרו בהם והעניקו גושפנקא לשיגור ועדת חק' לאפריקה, ובזאת העניקו 'ספריכריות לציון'. ציון תישאר רק בסידורי-התפללה.³

הגדיל לעשות בדברי-הביקורת שלו חיים וייצמן. בספרו מסה ומעשה הוא ניסה להסביר כיצד אירע שהרצל החליט להחליף את ארץ-ישראל באוגנדה,⁴ שלא הייתה אלא 'פח ואחיזות-עינים'; אוגנדה הייתה 'דבר הזיה'; אף לא דיברה בשפת התקווה והזכרן של ימים מקדם. וכך – טען וייצמן – הביא הרצל את הציננות לפרשת-דריכים. באסיפת הצירים הרוסיים – כך ציין בספרו – נאם נאום תקיף נגד הצעה וייחס לעצמו, או ליתר דיוק למכתבו מלונדון, 'חלק לא מועט במפלטה הסופית של הצעת אוגנדה'.⁵

אי-הדיוקים והסתירות המרובות בתיאورو של וייצמן נחשפו כבר בידי אוסקר ר宾וביץ, שהצביע על כך שבקונגרס הציוני השישי וייצמן תמר בתקילה בתכנית מוזחת אפריקה, ורק אחר-כך שינה את טumo. אף על פי כן, למרות התפנית בעמדתו, לא ראה טעם לפגם כשהסכים להיבחר לוועדת-ההיגוי של ועדת החקירה של מוזחת אפריקה, תפkid שישרת בו כשתיים ימים.⁶ מהסבירו של יהודה ריינרץ, הביוירך של וייצמן, עולה שתהफוכתו של וייצמן נבעו לאו דזוקא מטעמים אידיאולוגיים, אלא בעיקר מטעמים אופרטונייטיים ואינטנסטיבים פוליטיים: התיצבוותו נגד הרצל העשויה הייתה לחזק את מעמדו בקרב ציוני רוסיה. לבסוף, כשברת ברית עם המנהה הקיצוני ביותר מקרב 'אומרי הלאו', המנהה של אוסישקין, והתייצב באופוזיציה ברורה לצילוב המתון – עשה מעשה שלא הוסיף לו כבוד רב.⁷ למרות הערצתו העומקה להרצל, התייחס וייצמן, כאחד העם מورو ורבו, בביטול להישגיו הדיפלומטיים של הרצל.⁸ היה זה אירוני שכעבור שנים לא רבות הוא הילך, למעשה, בדרכו של הרצל.

הסברת שהרצל סטה היפה כמעט לנחלת הרבים וקנתה לה שביתה גם בקרב היסטרו-יוניים, למעט ד"ר אלכס בין זיל, הביוירך של הרצל. דוד ויטל טוון, שהיענוותו החיובית של הרצל להצעתו של ג'וזף צ'مبرליין, שר המושבות הבריטי, בדבר 'יסוד מושבה יהודית אוטונומית-למחצה במוזחת אפריקה', הביאה את הציונות לידי משבר חמור ביותר. ויטל מטיל באורח חד-משמעות את האשמה בדבר המחלוקת שפרצה על הרצל, ומעיר שהיה זה אירוני כי דזוקא הקונגרס, ולא הרצל יוצרו, הוא

.3. אחד העם, על פרשת דרכיהם, ג, ברלין תר"ץ, עמ' ר-רט. על ביקורתו של אחד העם נגד הרצל ראה גם שם, ב, עמ' לא, לה; ג, עמ' נב-סא, קמג-קמט.

.4. ח' וייצמן, מסה ומעשה, ירושלים-תל-אביב תש"ט, עמ' 59-60.
שם, עמ' 90-98.

.5. O.K. Rabinowicz, *Fifty Years of Zionism: A Historical Analysis of Dr. Weizmann's 'Trial and Error'*, London 1952, pp. 48-64
.6. י' ריינרץ, חיים וייצמן: בדרכם אל המנהיגות, ירושלים תשמ"ז, עמ' 191.

.7. ח' וייצמן, מסה ומעשה, עמ' 58-60.

שיצא כמנצח בויקוח הגדול.⁹ בטיעון זה ויטל הולך בעקבות מיכאל הימן, המצדיק את האופוזיציה שῆקה להרצל.¹⁰ רייןהרץ הסיק, שאוגנדה 'נכפתה עליו אחרי קישינב, שנראה היה לו שיש לעשות משזה להקלת מצבם של היהודים'.¹¹ יוסף גולדשטיין מרוחיק לכת בטיעונו, שמדוברות קישינייב היו 'עליה מספקת' כדי שהרצל יידבק בפרטון הבריטי-אפריקני, שהרי הרצל מטעו היה טריטוריאלייסט, והראיה: את ארגנטינה הציע בקונטרטו מדינת היהודים כחלופה לארץ-ישראל; הוא גם תרם בחזיפה בתכנית ההתיישבות בקפריסין, שהעלה דוד טרייטש; וכן ניהל משא ומתן עם הלורד קרומר על התishiבות באוזור אל-עריש. لكن, תמייתו בתוכנית [אוגנדה] לא הייתה ... דבר יוצא-דופן'.¹²

דעה זו מוטעית מעיקра. הרצל היה מולידה ומיסודה של הציונות המדינית והקדיש לה את מיטב חייו. הוא חי ומת כציוני. בכך הדבר שבספרו מדינת היהודים הוא מזכיר את ארגנטינה, אך לא כחלופה מעשית אלא לצורך השוואה בלבד; כי הרי בנשימה אחת הוא מסביר שם מדוע בitem ההיסטורי של היהודים בארץ הקודמה עדיף על ארגנטינה. ב-1 בפברואר 1897, על רקע התכנית לסלילת מסילת הרכבת הבינלאומית מאירופה לאסיה, הוא כתוב:

לא אדע אלו המונחים, מלבד היהודים, ילכו לפולשתינה. לגבי אחרים אין זו אלא כברת-ארץ שוממה וחסרת-ביטחונה שאיןה מעודדת ההתיישבות. מהגרים אינם מנועים מרכוש אורי התיישבות יותר פוריים.

אולם ארץ אבותינו, מולדתנו ההיסטורית, מעולם לא איבדה מכוח משיכתה לגביה המונחים שלנו, כפי שהדבר הוכח במשך מאות שנים, ונחפהו הוא, כפי שראינו בעת נסיגנות ההתיישבות האחרון של הברון הירש בארגנטינה.¹³

טיזות הנואם שהיבר באוקטובר 1898 בקובטה, והיה אמר לשאת בפני הקיסר וילhelm השני בירושלים¹⁴ היא تعدה קלאסית על מהותה וצדקה של הציונות. לזאת אפשר להוסיף נאומים והצהרות כהנה וכהנא. אם הרצל ניסה מזו למשא ומתן בעניין קפריסין, אל-עריש ומזרח-ביק, הרי עשה זאת בעיקר כדי לחזק את כוח המיקוח כלפי השער העליון בעניין ארץ-ישראל, וכך להעלות את השאלה היהודית על סדר-היום

.9. בתרגום העברי: ד' ויטל, *המהפכה הציונית*, ב: *שנות העיצוב*, תל-אביב 1982, עמ' 199, 206, איןנו משקף נאמנה את הטקסט האנגלי.

.10. M. Heymann (ed.), *The Uganda Controversy*, Jerusalem 1970

.11. י' רייןהרץ, חיים וייצמן: *בדרך אל המנהיגות*, עמ' 190.

.12. י' גולדשטיין, *בין ציונות מדינית לציונות מעשית: התנועה הציונית ברוסיה בראשיתה*, ירושלים תשנ"א, עמ' 206.

.13. T. Herzl, 'Die Rückkehr nach Palästina', *Zion*, Berlin 1.2.1897, p. 1. Isaiah Friedman, *Germany, Turkey and Zionism, 1897–1918*, Oxford 1977, pp. 14.

.14. ראה שם גם *ניתוח התעודה*, 78–79

של הדיוון הבינלאומי. אילו היה הרצל באמת טרייטוריאליסט – כדעת מברקו – סביר להניח שהיה בוחר בארגנטינה. התישבות שם לא הייתה כרוכה בקשרים מדיניים, וסיווע כספי נדיב מקרן הברון הירש ומעמיטיו איליההון היה מובטח מראש.

אשר למזרח אפריקה, היא שימשה לו תכיסים בלבד וקרשי-קפיצה מדיני לארץ-ישראל, כפי שנראה להלן. עיקר מטרתו הייתה לזכות תוך כדי המשא ומתן עם ממשלה בריטניה בהכרה בתנועה הציונית, בהכרה ביודים כעם, ולהביא את אנגליה בהדרגה למסקנה שפטרון השאלה היהודית אפשרי רק בארץ-ישראל.

כידוע, היוזמה להתיישבות יהודית במזרח אפריקה באה משך המושבות הבריטי, ג'יזף צ'مبرליין. הוא פעל מתוך דחף אנושי ורצה לסייע, אף במעט, לפתרון מצוקת היהודים במזרח אירופה. לא תהיה זאת טעות להניח שהיו לו גם מניעים נוספים. הוא קיווה שעיל-ידי כך יצליח לעצור את זרם ההגירה המסיבי לאנגליה, ומנגד – לסייע לפיתוח קולוניאלי באזורה שהיה דל אוכלוסין. על-פי מסקנת הביגורף שלו, ג'יזליין אמר כי, הצעתו של צ'مبرליין לא הייתה מנגדת לרעיון ההתיישבות בארץ-ישראל ולא שימושה כחלופה לה. רק כאשר נראה היה שארץ-ישראל אינה בהישג ידך, העלה בפני הרצל את מזרח אפריקה כפתרון לבעה אנושית חמורה.¹⁵ מכל מקום, הוא ראה בכך פתרון זמני בלבד.

צ'مبرליין התרשם עמוקות מאישיותו של הרצל והתייחס באחדה לשאיפתו. לאחר ביקורו במזרח אפריקה, רשם לפניו: 'אילו ד"ר הרצל מוכן היה להעתיק את מאציו למזרח אפריקה, לא היה קושי במציאת שטח מתאים למתיישבים יהודים. אך, אני מאמין, שהארץ הזאת רחוקה מדי מארץ-ישראל מכדי שהיא תוכל כלשהו עברו בני-עמו'.¹⁶ ב-23 באוקטובר 1902, קיבל את הרצל בפעם הראשונה, הביע את נכונותו לעזור לו להציג את ארץ-ישראל, אם יהיהلال ידו; הרעיון הציוני חביב עליו' רשם הרצל בימנו.¹⁷ אך בפגישה, ב-24 באפריל 1903, משבחר בחר שתוכננת אל-עריש הוסרה מסדר-הימים בגלל התנגדותה של ממשלה מצרים, העלה את 'אוגנדה ... זהה ארץ טובה ...', ותוסיף: 'אם הן הוא אינו רוצה אלא בארץ-ישראל או בקרבתה'. על זאת ענה הרצל: 'כן, אין לי ברירה. הבסיס מוכרא להיות בארץ-ישראל או בקרבתה'. צ'مبرליין העיר שהאנטרכטים של אנגליה באזורה והולכים ופוחתים, בה-שבועה שאלו של צרפת, של רוסיה ושל גרמניה גוברים, ובשל התחרויות הצפופה ביניהן, 'מה יהיה אז גורל היישוב היהודי בארץ-ישראל [בשבועה שהמפעלים הציוניים ייהפכו למציאות?]. הרצל ענה ללאesis: 'דומני, שדוקא או יגדלו סיוכינו. [ארץ ישראל תיהפוך] או כעין bufferstate [מדינת חוץ] קטן. אנו נגיע לכך לא הודות לרצון הטוב של הממשלה, כי אם הודות לקנאה אשר ביניהם. ואם נהיה באלו-עריש תחת האיחוד Union'.

J. Amery, *Life of Joseph Chamberlain*, IV, London 1951, p. 269 .15
PRO, FO 2/722, 'Notes on Bombasa and East African Protectorate', by Rt. Hon. .16

J. Chamberlain, 2 January 1903, pp. 2–3
R. Patai (ed.), *The Diaries of Theodor Herzl*, 1904–1901, Tel-Aviv Tsh"r, עמ' 196 [להלן: Complete Diaries of Theodor Herzl], IV, New York–London 1960, P. 1361
[Diarie

Jack, תהיה גם ארץ-ישראל שלנו כלולה בתחום המשפט הבריטי.¹⁸ התחרות הכוחנית בפוליטיקה האירופית לא הייתה זהה להרצל, ובמקרה הצורך היה מוכן לנצלת לטובתו. אולם מדיניותו הבסיסית הייתה לזכות בתמיcitן של כל המעצמות הנוגעות בדבר – לאו דווקא בתמיכה של עצמה אחת בלבד. השאלה היהודית הייתה מטבעה שאלת בינלאומית וזה חייב – לדעתו – יצירת קונסנזוס בינלאומי לגבי תכניתו. ב-20 במאי 1903, כשייאופולד גרינברג, עורך הגיאיש וורלד והגיאיש קרוניקל בלונדון ודוברו של הרצל כלפי משרד החוץ הבריטי, פגש את צ'مبرליין, עלתה השאלה האם אפשר יהיהזמן ועידה בינלאומית שתדונן בפתרון השאלה היהודית, כדי שהציונים יכולים לקבל את ארץ-ישראל. לדעתו של צ'مبرליין לא הייתה השעה כשרה לכך. מעצמות אירופה אין מסוגלות להגיע להסכם כלשהו; בודאי שאין סיכוי שיגיעו לעומק השווה לגבי השאלה האמורה. הוא חוזר והזכיר את שיחתו עם הרצל: 'לא לחצתי עליו [בעניין מורה אפריקה] משום שאני מתיחס באחדה לרצונו לשפוך את רשותיו כלפי ארץ-ישראל, אך אם עניין אל-עריש יוסר מסדר-היום, אני מקווה שידון בהצעתי בכובדי-ראש'.

גרינברג הבahir שארץ-ישראל היא 'היעד הסופי', ולהרצל יען לא להרפות מאל-עיריש. בו-זמנן הציע לא לדוחות על הסף את תכנית מורה אפריקה ולז' גם מתחוק התחשבות בכבודו של הוגה הרעיון. 'אפילו אם לא תסכים עמו, חייב אתה לגלות תשומת לב רבה. אני מבונן מניה שהנרי מתיחס [למוראה אפריקה] בביטול ...', אולם הבעיה העיקרית היא, האם התכנית 'תקרב אותנו לארץ-ישראל – או תרחיקנו ממנה'. לדעת גרינברג, 'לא יהיה זה דבר של מה-יבך אם נוכל לומר שאנגליה הצעה לנו מקלט, העשו לשמש בסיס הכשרה לחישול כוחותינו הלאומיים. רק משום שאני איש ארץ-ישראל בכל רמה' איברי, יכול אני לדבר אתך כה גלויות'.¹⁹

הרצל הסכים עם גרינברג. תכנית אל-עריש נראית לא-מעשית בעtid הנראה לעין, מכאן, שיש לדון בהצעתו של צ'مبرליין 'בכובדי-ראש גמור, אם באמצעות יתרון בה'.²⁰ במכtab שקול, המורה על צעדיו הטקטיים הבאים, גרינברג כותב, ב-7 ביוני:

נראה לי שבמהותה אין למורה אפריקה ערך רב. היא לא תהווה מקור משיכה רב לבני-עמו, שכן אין לנו לגבייה חזקה מוסרית או היסטורית. ואולם, ערכה הפוליטי של הצעת צ'مبرלייןadir אם נצללה במלואה. עלי להדגיש, כי תנאי הכרחי לכך הוא שההסכם שנחתום עם ממשל בריטניה תהיה בו הצהרה מפורשת על רצונה לעזור לנו ... לכך יהיה ערך עצום עבורך, حق בתוכו שורות תנועתנו, והן מחוצת לה. זו תהיה הפעם הראונה בתולדות הגלות היהודית שיכרו בנו לא בכקחילה מקומית, כמו שקרה, דרך משל, בקונגרס ברלין [1878], אלא הכרה בנו עם ... עם מסמך כזה בידך תוכל

18. שם, עמ' 277-278; 278-277; Ibid., pp. 1473-1474.

19. גרינברג אל הרצל, 20 במאי 1903, אצ"ם L/29/H/VIII; ראה גם להלן, עמ' 180, 182, 186, 196, 197.

20. ת' הרצל, היומן ג', עמ' 296, הרצל אל גרינברג, 23 במאי 1903; Diaries, IV, p. 1498.

להופיע בחודש אוגוסט בפני הקונגרס ולרתק את ציריו. אנו נוכל לדוחות את מורת אפריקה, אך בינוויים נשיג מיידי ממשלה בריטניה הכרה שאין ממנה נסיגה; שום ראש ממשלה בריטי לא יוכל עוד לחזור בו. כל מהלך י策רך להיפתח בנקודת המוצא - ההכרה בנו כאומה. כאשר יתרור שמורח אפריקה אינה מתאימה לנו, יעלו הצעות נוספות, וכך תיסלן הדרך לארץ-ישראל, בהדרגה אך בبطחה.

גרינברג היה מודע לדעתו של צ'מברליין, שאין סיכוי רב לכינוס קונגרס בינלאומי לפתרון השאלה היהודית, שהרי העצמות מסרבות להכיר ביהדות כעם מותך תקווה שייטמוו בהדרגה בין העמים וכן יעברו מן העולם. אולם צ'מברליין, חדור רצון עמוק לעשות שהוא גדול למעטנו, וכן עליינו לנוהג בזהירות כדי שלא נפכו.²¹

הרצל טרוד היה בענייני עיתונו ובהכנות לקראת נסיעתו לרוסיה, ולא התפנה לביקור באנגליה. ב-11 ביוני ענה לגרינברג:

אני מסכימים איתך לחלוטין שהענין העיקרי הוא להציג [مبرיטניה] הכרה בנו כאומה (eine nationale Anerkennung). מסיבה זאת הדגשת בטיחות הצרטר שליל את היבט המדיני ולא הכספי. אם נצליח לשתול לגוף הפרויקט שלנו את המרכיב של ההכרה בנו כאומה, נוכל להפיק מכך תועלת ברורה, ככלומר בניהת חברות התישבות עבור העם היהודי (Bildung einer Colonialgesellschaft für die jüdische Nation²²).

גרינברג המשיך לשאת ולחת עם משרד החוץ הבריטי והצטער ללמידה ממכתו של הרצל (מ-20 ביולי) שתכנית מוזח אפריקה מעוררת התנגדות. זאת, הדגיש, מושם

שמידניותנו אינה מובנת. אילו הייתה זו חלופה לארץ-ישראל, אפילו לרגע קצר, גם אנחנו היותי מתנגד לה בצורה חריפה ביותר. אולם, כשם שהסבירתי כבר, הבעייה הראשונה במעלה היא זכייה בהכרה בנו כאומה עלי-ידי אחת העצמות הגדולות. זה יהיה הצד הגדול ביותר קדימה שתנועתנו ידעה אי פעם ... בעיה זו יש לפתור לפני הליכתנו לארץ-ישראל. נוכל אז לגייס את בני-עמננו ולהפכם לגוף מלאך מוכן ומוזמן לצעד לארץ-ישראל ...

גרינברג קיווה, שהפרויקט הבריטי ישמש גם דגם לעצמות אחרות המוטרדות מבעיה היהודית ואלה יכירו בנו כאומה, אך לפניו שישיגו את מボוקשם לגבי ארץ-ישראל על היהודים להוכיח שהם מוכשרים להיות חי מדינה. בעית הביעות - המשיך - 'היא יצירת מסגרת שלטון עצמי יהודי עלי-ידי יהודים ולמען יהודים.

21. גרינברג אל הרצל, 7 ו-11 ביוני 1903, אצ"מ 292a VIII/H. ראה גם להלן, עמ' 193.

22. הרצל אל גרינברג, 11 ביוני 1903, אצ"מ 57 HB. מכתב זה אינו מופיע ביוםנו של הרצל ומתרפסם כאן בפעם הראשונה. אשר לטיחות הצרטר ראה: O.K. Rabinowicz, *Herzl: Architect of the Balfour Declaration*, pp. 55–59

כמובן, אנו מעדיפים לקבל את ארץ-ישראל [לאלתר], אך, אם הדבר אינו אפשרי, האם יהיה זה נבון יותר על הזרמנות שנקנית עתה לפניו ...²³.
 'התוגדות', שהרצל קיבל עליה בפני גrinberg, התיחסה לעמדתו של נורדאו. נורדאו דחא את תוכניותיו של צ'مبرליין מכל-זוכל. העם היהודי לא יוכל אותה - טען - ואם היהודי מוזר אירופה יהיה מנוועים מלהגיע לארץ-ישראל יהגרו לאמריקה, לאוסטרליה ולאנגליה גופה - לא לאפריקה הטרופית. הארץ אינה מתאימה להתיישבות של בני-אירופה, אלא לבני מטעים המעסקים ילדים שחורים כפועלים זולים, ולניצול קולונייאלי. אונגנדה חסרת-ערך כמקלט זמני. המהגרים יעובו אותה, והציונות תחוור להיות חיבת-צ'יון מבית מדרשו של אחד העם או של חיים וייצמן.
 'קיים הקץ על הציונות המדינית ועל תוכנית בול'.²⁴

הרצל לא ראה בתוכנית ההתיישבות במזרח אפריקה אלטרנטיבה מעשית, אך טען שאפשר לדחות הצעה של ידי נאמן כשר המושבות הבריטי. גם לכשיתברר, 'ואפשרות זאת הייתה בהחלט סבירה) שהארץ אינה עונה על הצרכים ההתיישbowים, ישאר ביד הציונים 'צ'רטר ... ההכרה [בנו כעם]: דרכנו לציון צריכה להיות סוללה בצ'רטרים. נוכל אז להציגו בפני השולטן כדוגמיו זהה יהיה משקל לשנחדר המשא ומתן עמו, ואוי ישמש הצ'רטר קלף-מיוקה מדיני ביחסינו עם אנגליה ועם תורכיה'.²⁵ התחלה בריטית מזרח-אפריקנית זו היא במובן המדיני בבחינת ראשון לצ'יון. אם יקבלו הציונים בהכרת תודה את הצעת צ'مبرליין, גם אם בסופו של דבר תדחה ועדת החקירה הציונית את מזרח אפריקה כמקום הולם להתיישבות, זה יחייב אותו לעשות דבר-מה למעןם.²⁶ בניתוח התנועה הציונית תוכחה בצ'רטר - צ'רטר שהוויה הכרה ביהודים כאומה - תנאי הכרחי בכל תביעה למדינה, כי רק עמים זכאים לטירתויה שלהם. המשא ומתן על אפריקה עשוי לשמש אבן-פינה בדרך לצ'יון. במכתבו מה-13 ביולי, שצוטט לעיל, רמז הרצל שהמשא ומתן עם אנגליה הוא תרגיל טקטי בלבד העשי לקרב את התנועה לארץ-ישראל יותר מהר ממושבותיו של הברון רוטשילד. גם משה רבנו הילך לכגען בדרך עקיפה. נורדאו השתכנע בסופו של דבר מנימוקיו של הרצל, ובקונגרס השישי תמרק בו בכל מאדו.

וזמן קצר לאחר שכתב לנורדאו קיבל הרצל מכתב משר הפנים הרוסי פלווה (30 ביוני/12 באוגוסט 1903), שבו התחייב בשם ממשלה הצאר, כי רוסיה תתערב לטובת הציונים בפני השולטן ותסייע בדים בארגון עלייה המונית והתיישבות בארץ-ישראל לצורך הקמתה של מדינה יהודית.²⁷ לאחר הישג דיפלומטי יוצאי-דופן זה, הרצל לכאורה צריך היה לאבד כל עניין בתכנית מזרח אפריקה. אם בכלל זאת המשיך לumed בקשר (באמציאות גrinberg) עם ממשלה לונדון בנדון, הרי עשה זאת לא בסתירה או

23. גrinberg אל הרצל, 24 ביולי 1903, אצ"מ VIII/292a H.

24. נורדאו אל הרצל, 17 ביולי 1903, שם, VIII/615 H.

25. הרצל אל נורדאו, 13 ביולי 1903, שם, שם, שם.

26. הרצל אל נורדאו, 19 ביולי 1903, שם, A/III H; ראה גם להלן, עמ' 197.

27. ראה להלן, עמ' 184, 191-192. על מכתבו של פלווה ראה: I. Friedman, *Germany, Turkey and Zionism*, pp. 108-109

כתחליף לארץ-ישראל אלא למענה. התערבותות של עצמה אחת בלבד, במקורה זה רוסיה, לא הייתה בה כדי להניע את השער העליון להעניק זיכיון למפעל הציוני. רק לחץ בינלאומי (כפי שהדבר הוכח בועידות לנודון בשאלת ארצות הבלקן בשנים 1912-1913) יכול היה לאלו את קושטא לעשות ויתוריהם. האטרופותה של אנגליה לكونצרט האירופי בעניין המורוח עשויה הייתה להכריע את הcpf לטובת הציונות.

הristol לא היה זוקק להסבירו של נורדראו או של אחרים כדי לדעת שאפריקה אינה מתאימה להתיישבות; שהיהודים לא ילכו לשם; ושותי אנטיטזה לתכנית באול. ואמנם, בנאום הפתיחה שלו בקונגרס השישי הכרזיו ברורות: 'את אותן ליציאה לדרכ אין אנו יכולים לחת וגמ לא ניתן להמנינו' למורח אפריקה. לרשותו שלristol לא עמדו המשאבים הכספיים הדודשים לביצוע מפעל קולוניוטרי רבי-מדים וממשלת בריטניה לא אמרה, אף לא ברמו קל, שתהיה מוכנה ממנו. המשא וממן עמה נשא אופי טנטטיבי, והristol היה מעוניין להתמקד בהיבט המדיני ולא המעשי.

אמנם, פרגמטי בטבעו ורגיש למצוות בני-עמו במורח אירופה,ristol נאלץ להביא בחשבון שלא יצליח להשיג את ארץ-ישראל לאלאר ושיימצא יהודים שייהיו מוכנים להגר לכל מקום, אפילו לאפריקה. במקורה זה – כפי שמתברר ממה שאמור לדאובן ברינינגן²⁸ היה בדעתו למסור את האחריות לביצוע המשימה לגוף יהודי אחר, דרך משל ליק"א, אך בתנאי שהמפעל ישא אופי לאומי ולא פילנתרופי.

גרינברג קיווה, שגילויי הנדיות הבריטית יחזקו את מעמדו שלristol בתנועה הציונית²⁹, ומשומך ב恳 ממשרד החוץ הבריטי לזרז את הכנות המסמן, כדי שיוכל להציגו בפני הקונגרס. זה היה שיקול נבון, אךristol מצא לנוח להביא תחילת המהלךים שלו בסנט פטרסבורג ובלונדון לדין בוועדי-הפועל הגדל.

הישיבה התקיימה ביום שני, 21 באוגוסט.ristol מסר תחילת דין-וחשבון על נסיעתו לרוסיה. למרבה הפלא היו אלה דווקא הזרים מروسיה שהתרעמו על פגישתו עם פלווה והטילו ספק ברצינות הבטחותיו. כשהעהלהristol את העיטה של הממשלה הבריטית, ברנסטיין-כהן מקישנייב הגיב, שבתנאים הנוכחים היהודים מוכנים להגר אפילו אל פי השאלה, קביעה שאיזידור יסינובסקי, מושרחה מושרחה, הסכים עמה. בודנהיימר, שלא היה מודע לזרז מדינותו שלristol, הציע על הסטיה מתכנית באול, וגם צילנווב הביע הסתייגות-ימה. המתנגד החריף ביותר היה אלכסנדר מרמורק, ידידו הקרוב שלristol.

למחרת, בשכת לפניו-הצהרים, כינסristol ישיבה והומין אליה מספר מצומצם של מנהיגים. הוא קרא בפניהם את מכתבו של סר קלמן הל – הממונה על הפרוטקטורטים מטעם משרד החוץ הבריטי – מתקאריך 14 באוגוסט 1903. המסמן – הרשים את הנוכחים. צילנווב קם ובירך ברכבת 'שהחינו'. זו הייתה הפעם הראשונה – אמר – שמעצמה גדולה הכירה ביהודים כעם ותביעה אמון ביכולתם הייצרתית. גם

28. ראה להלן, עמ' 189-190.

29. ראה לעיל, עמ' 179.

מורים אחרים היו נרגשים.³⁰ כשהשככה ההתלהבות נזקרה שאלה בחלל האויר: 'ואיפה ארץ-ישראל?', על זאת ענה הרצל שהצ'רטר לארץ-ישראל רשום על המסמן הבריטי הרשמי בדיו בלתי-נראית לעין; אם ילבכו בעקבותיו יdag לכך שתוך חודשים מעתים הדיו תיהפֵך להיות קריאה לכל בר-ביידב.³¹

הרצל עזב את הישיבה כדי שנוכחותו לא תשפייע על מהלך הדיונים. הויכוחים נמשכו ארבע שעות ומספר הספקנים גדול, אך גם המתנגדים נאלצו להודות שההצעה הבריטית הייתה הצלחה בלתי-רגילה לצינונות והכרה בה ככוח פוליטי. כשההרצל חור, מצא אויריה צוננת.³² אף על פי כן, מלאת הוועד-הפועל שהתכנסה במושאי-שבת אישרה את הצעתו של הרצל להביא את שאלת מורת אפריקה לדין בקונגרס.³³

הרצל התרשם - ובצדק - שהרוב בוועד-הפועל נתן תשובה חיובית.³⁴ אך היחס הקרייר ושוויזון-הנפש שנילו המורים כלפי הישגיו פגעו בו. הוא רשם ביוםנו:

אתמול הרציתי לפני 'הועד הפועל הגדל'. הבאתי את אנגליה ורוסיה. ולא עלה אף לרגע בדעת איש מהם, שעל הגדולות שבபעלות עד כה מגיעה לי מלה, או לפחות בת-צחוק של תודה. אדרבא. האדונים יעקבסון, בלקובסקי וצ'לנוב קבלו עלי בעניינים שונים.³⁵

דברי הביקורת בגין ייחסו עם פלווה היו בלתי-מובנים לו. לדעתו, הוא קיבל משדר הפנים הרוסי 'תעודה בעלת חשיבות מדינית-כללית גבוהה ביותר',³⁶ אך הוועד-הפועל ניסה למנוע ממנו את פרטומה.³⁷ לבסוף נאלץ הרצל להכיר מעמש 'בכח'³⁸ ומכתבו של פלווה הופיע בדי וועלט, ב-25 באוגוסט 1903. הרצל רצה בזאת להפגין קבל עם וudge שבליל כל קשר לתוכנית אוגנדה' עיקר מעיניו נתונם לארץ-ישראל. אכן, חילופי הדברים עם הוועד-הפועל התמקדו בעיקר בעניין ביקורו ברוסיה, והסערה שהתחוללה בקונגרס בעניין 'אוגנדה' הייתה בלתי-חוזיה. בנאום הפתיחה שלו

.30. א' בין, תיאודור הרצל: ספר חולdotio, ב, תל-אביב תרצ"ד, עמ' 518-517. ראה גם הערת על מקורות; מ' מדזני, המדיניות הציונית: מראשית ועד מותו של הרצל, ירושלים תרצ"ד, עמ' 259-260.

.31. J. de Haas, *Theodor Herzl: A Biographical Study*, II, Chicago-New York 1927, pp. 161-162

.32. J. Heymann (ed.), *The Uganda Controversy*, II, pp. 8-9; M. Heymann (ed.), *The Uganda Controversy*, II, pp. 101-104.

.33. ראה לעיל, הערת 30.

.34. קטע של רשימה בעניין אוגנדה בכתב-ידו של הרצל השמור באוסף פורסם לראשונה בספר: ת' הרצל, נאומים ומאמריהם ציוניים 1899-1904, ב, ירושלים תש"ו, עמ' 277.

.35. ת' הרצל, היומן ג', 22 באוגוסט, באול, עמ' 333; Ibid., p. 1547.

.36. שם, הרצל לבקר, 19 באוגוסט 1903, עמ' 332; Ibid., p. 1545. גם בישיבת הוועד-הפועל הגדול באפריל 1904 הרצל כינה את מכתבו של פלווה כ'אחד התעדות הגדולות בהיסטוריה היהודית... ', ת' הרצל, נאומים ומאמריהם ציוניים, ב, עמ' 293.

.37. ראה לעיל, הערת 32.

.38. ת' הרצל, היומן ג', 1 בספטמבר 1903, עמ' 335; Ibid., p. 1550

בקונגרס (23 באוגוסט)³⁹ סקר הרצל את פעילותו הדיפלומטית מאז תום הקונגרס הקודם ואמר בין השאר:

חבל הארץ החדש [במורח אפריקה] אין לו אותו ערך היסטורי, דת-פיזיוטי וציוני, שהוא עוד גם [אפילו] לחציה-האי סיני, אבל אינני מטיל ספק, כי הקונגרס, כנציגם של המונחים היהודיים, קיבל גם את הצעה החדשה ברוחנית תודה חמימים ביותר. ההצעה פירושה הקמת יישוב יהודי אוטונומי במדינת אפריקה, עם הנהלה יהודית, ממשלה מקומית יהודית ופקיד עלין היהודי שיעמוד בראשם, הכל, כמובן, בפיקוחה הריבוני העליון של בריטניה. ... אם כי לא יתכן, כמובן, שתהיה לעם ישראל שום מטרה סופית אחרת מלבד ארץ-ישראל ... השקפותינו על ארץ אבותינו אינן ניתנות לשינוי ולא תשתניינה לעולם, - בכל זאת יכיר הקונגרס, לאיזו התקדמות בלתי-ירגילה זכתה תנועתנו על-ידי המשא ומתן עם הממשלה הבריטית. אני רشا לומר, כי השקפותינו ברגען לארץ-ישראל הוכhero בגilio-ילב מלא ובפרוט רב לחבריו הקבינט הבריטי ולפקידים הבריטיים הגבויים, המוסמכים לעניין זה. אני מאמין, כי הקונגרס יוכל למצוא אמצעים, לעשות שימוש בהצעה זו. ההצעה הוגשה לנו בצורה כזאת, שתתרום בהכרח להטבת מצבו של העם היהודי ולהקלת מצוקתו, ללא שנותר על משחו מן העקרונות הגדולים שעלייהם מושתתת תנועתנו.

הרצל סיפר לבאי הקונגרס על מגעיו עם השרים הרוסים, וציין בסיפור שהבטחתה של הממשלה הרוסית היא הישג דיפלומטי בלתי-ירגיל: לא זו בלבד שהוסר מכשול עצום מן הדרך, אלא פתאום ישנה כאן תוספת-עורזה בכירה. לתוצאותיה צדיך אמן להמתין עוד, אבל ברוח מחודשת ובסיוכוים גדולים יותר מוקדם יכולים אנו להמשיך במאצינו למען ארץ-ישראל.⁴⁰

הנאום התקבל בהתלהבות ובתשואות סוערות. שMRIHO לויין, מתוך עמדת צפית טובה על הבמה כמצוריר הישיבה, הבין בברור בפניהם של הנאספים שהbijuo התפעלות ורגשי הערצה לממשלה הבריטית על הצעתה הנדריבה, ללא שמן כלשהו של מהאה.⁴¹ גם וייצמן ציין לשבח ש'היה זה נאום יוצא מן הכלל ... הזרים כאלו חושמו ... זו הפעם הראשונה בתולדות היהודים בגלות, שמעצמה גדולה נשאה וננתנה

39. על הקונגרס השישי ראה A. Böhm, *Die Zionistische Bewegung*, I, Tel Aviv 1935; א' ביאן, *תיאודור הרצל*, עמ' 259–262; pp.; א' ביאן, *המדיניות הציונית*, מ' מדוני, המדרניות הציוניות, עמ' 536–513; מ' מדוני, *המדיניות הציונית*, עמ' 277–257; ניתוח מצחה אצל M. Heymann (ed.), *The Uganda Controversy*, pp. 5–61; ד' ויטל, *המהפכה הציונית*, עמ' 224–199; מ' אליאב, דוד וולפסון – האיש וזמנו, ירושלים תש"ז, עמ' 14–42.

40. *Stenographische Protokolle der Verhandlungen des Zionisten Kongresses*, VI, Basle 1903, pp. 3–10 [להלן: *Protokoll*]. התרגום העברי מובא כאן מנאים ומארים ציוניים, ב, עמ' 225–224.

41. שי לויין, *זיכרון חי, ג: במערכות, תל-אביב תרצ"ט*, עמ' 225.

בדרך רשמית עם נבחרי האומה היהודית. זהותה ואישיותה המשפטית של האומה העברית כוננה מחדש ... וההישג היה רב.⁴²

למחמת נשא נורדאנו נאום מזהיר, בניו למופת, אף הוא וכלה לתשואות סוערות. הוא הזכיר לצירים את הסעיף הריבעי בתכנית באול, המחייב גיוס תמיכתן של המעצמות לרעיון הציוני. אך משחשמי' את המונח שטבע *ein Nachtasyl*⁴³ ('מקלט לילא'), גברו החשדות. בישיבת הלנדסמנשפט הרוסי שהתקיימה באותו הערב ונמשכה גם למחרת, הרוחות רגשו. במיטב כוחו רטרור החריז שמריוו לוין: 'מה שאנו זוקים הוא לא "מקלט לילא"', אלא מקום שבו נוכל ליהנות מיום בהיר ... ב"לילה האפריקני" העם היהודי עלול להירדם ...'. לוין, וכן ויקטור יעקובסון שדיבר אחריו, דרשו במפגיע: אלילה לתנועה להינתק מארץ-ישראל; חן כעקרון והן מן הבדיקה העממית לא יתכן שתהינה שתי ארציות להתיישבות או שתי מדינות יהודיות; אליהם לציונים לסתות מדרכם; עליהם לעמוד בפני היפות אפ' על פי כן, תוצאות הצבעה לא היו מרשים; רק 60% מקרב הנאספים דרשו להסידר את 'אוגנדה' מסדר-היום של הקונגרס.⁴⁴

הויכוח הגדל במליאת הקונגרס התחל ביום שלישי אחרי-הצהרים (25 באוגוסט) ונמשך גם למחרת היום באווירה טעונה חומר-gnefz. הוא נשא אופי קולני ורגשי. מן הטענות שהעלו שורה של דוברים, רובם יוצאי מזרח אירופה, נראת שנפלו קרבן לטעתות וחשדו בהרצל ובתוכמי' בכוננות שהיו רוחקות מן המציאות. דבריו הנרגשים של ויקטור יעקובסון, חתנו של אוסישקין: 'או ציון, או מזרח אפריקה, בעניין זה אין מקום לשום ויתורים, לשום פשרות', סימלו את אידاهבנה העמוקה; שכן לא הבחירה בין שני היעדים עמדה על הפרק. הצירים נתבקשו להצביע רק בשאלת, האם יש לשגר ועדת חקר לאפריקה. זו אמרה הייתה למסור דין-וחשבון לוועד-הפועל, אשר היה מביאו לידין מחודש בפני קונגרס שעתיד היה להתקנס במיוחד למטרה זאת.⁴⁵

מטיעמים של דיסקרטיות דיפלומטית, היה הרצל מנעו מילגות בפומבי מה היו שיקוליו האמתיים לגבי המהלך הזה, אך בנאום הפתיחה שלו הצהיר בלשון שאינה משתמש לשתי פנים, שלאם ישראל אין מטרה סופית אחרת זולת ארץ-ישראל; שמזרח אפריקה אינה ציון; ושאת 'האות ליציאה בדרך זו אין אנו יכולים לחתה'. דברים אלה או שהובנו שלא כהלכה – רבים מן הצירים מזרחה אירופה לא דיברו גרמנית – או שנשכחו. גם פרסום מכתבו של פלואה על-ידי הרצל בди וועלט, ב-25

.42. ח' וייצמן, מסה ומעש, עמ' 89–90.

.43. *Protokoll*, VI, pp. 62–72

.44. M. Heymann (ed.), *The Uganda Controversy*, pp. 10–15

.45. וזה נושא ההצעה: 'הקונגרס מחליט למנות ועדת שתבדוק את השאלה של יישוב השטח שהמשלה האנגלית הציעה בנדיבותה. הוועדה תורכב מתשעה חברים, ותפקידה יהיה לסייע בידי הוועד-הפועל המצומצם כஸמכות מייצצת בלבד בנוגע לשיגורה של ועדת חקר לשטחים האמורים ... ההחלטה בדבר ישובה של מזרח אפריקה תישמר לקונגרס שיכונס במיוחד למטרה זאת' (*Protokoll*, VI, p. 213). מן ראוי לציין שוייצמן הסכים להיבחר לוועדה בת תשעה חברים, למטרות התנגדותו לתוכנית.

באוגוסט, לא קלע למטרה. הרצל לא נטל חלק פעיל בדיונים, הן בגין מצב בריאותו הרופף - ד"ר ברנסטיין-כהן, שהיה ציר, אבחן פумיים סימנים של התקף-לב והיה בין הרופאים שהוחשו להגיש עזרה להרצל⁴⁶ - והן ששם שנמנע מתחכוון מההשפע על המליאה. וכך דמה הקונגרס לספינה נטרפת בים סוער ללא רבי-חובל.

לחששותיו של יעקבסון וחבריו-ילדעה לא היה מקום, כי בניגוד לرسום הכללי, הממשלה הבריטית לא הציעה כלל כל תכנית קונקרטית להתיישבות במזרח אפריקה. משרד החוץ העניין טרם בשל, ומכתבו של היל, מ-14 באוגוסט, עולה שכוננות המשרד הייתה לאפשר לוועדת החקיר הציונית לעורך בדיקה בשטחים האמורים, ורק אחר-כך לחזור ולדון בעניין. 'אין צורך בשלב זה', נאמר באותו המכתב, 'להיכנס לפרטים'.⁴⁷

נordanו התרשם עמוקות מכך דברייהם של המתנגדים וממסירותם לארץ-ישראל, ובתשובתו ניסה להרגיעם, שלא עומדת לפני הקונגרס השאלה האם לקבל את ההצעה הבריטית או לדחותה. הבעייה המידית שעומדת על הפרק היא שיגור ועדת חקר, שתהייה בשליטה הבלעדית של התנועה הציונית, לביקורת התנאים במזרח אפריקה. רק משטיך הוועדה את מסקנותיה, יכנס קונגרס מיוחד שידון ויחלית בדבר. 'מהו הסיכון?' - שאל.⁴⁸

גרינברג - שהיה אחרון המתדיינים ודיבר אנגלית - סיפר על שיחותיו של הרצל עם צ'מברליין והדגיש, שהמשא ומתן עם ממשלה בריטניה אף שיגור ועדת החקירה לא חייבו את הסתדרות הציונית במאום; ובנימה אישית הוסיף:

אני איש ארץ-ישראל מושבע. ברצוני לדאות את בני-עמי מקובצים בארץ אבותינו היקרה ואני משוכנע שהמשא ומתן שלנו עם ממשלה בריטניה ... הוא צעד חשוב קדימה להשתגת מטרתנו בארץ-ישראל. הדרך המובילה אליה אינה דרך גיאוגרפיה גרידא; אל לנו להתעלם מן הדרך הפוליטית.

גרינברג הקרא את המכתב מ-14 באוגוסט 1903 שקיבל מסר קלמנט היל.⁴⁹ נordanו תרגם את נאומו של גרינברג לגרמנית והגבוי גוטהייל - לצרפתית. נordanו הדגיש במיוחד את הפסקה שהדרך המובילה לארץ-ישראל אינה דרך גיאוגרפיה גרידא; קיימת גם דרך פוליטית. כמו הרצל, גרינברג היה מנוע מלගות מעלה מטה הקונגרס את רז'י מדיניותו, הינו: שם יתברר עליידי ועדת החקירה שモורה אפריקה אינה מתאימה להתיישבות יהודית (כשם שהדבר אכן קרה), תרגיש ממשלה בריטניה מחובבות מוסרית לדון מחדש בעניין אל-עריש, או אפילו בשאלת ארץ-ישראל, בפורום בינלאומי. הוא הסתפק בכך, אשר נordanו הדגיש במיוחד בעת התרגום.

46. ספר ברנסטיין-כהן, תל-אביב 1946, עמ' 140.

47. על הטקסט במלואו ראה: Protokoll, *African Zion*, pp. 79–80; R.G. Weisbord, PRO, FO 2/785 VI, pp. 214–216.

48. Protokoll, IV, pp. 211–213.

Ibid., pp. 214–216. 49.

נאמנו של גրינברג והציגו מכתבו של היל נתקלבו בתשואות סוערות, והרב פינס הכרינו, שהוא יאוסף תרומות להנצחת ממשלה בריטניה בספר יהוב של הקרן⁵⁰ הקימת-ישראל. ברם, אם נשפטו לפי מספרם הגדל של 'אמרי הלאו' בזמן ההצבעה, הרמו של גראנברג כנראה לא נקלט. עם היודע תוכאות ההצבעה (מתוך 468 הצירים שהצביעו, נתנו 292 [62.4%] את קולם بعد, ו-176 [37.6%] – נגד. 143 צירים נמנעו מהצבעה מסווגות⁵¹ 'אמרי הלאו' יצאו באופן הפוגעני את אלם הישיבות והכריזו על אבל. ראשונים יצאו החברים הרושים בוועד-הפועל הגדול: צילנוב, טמקין, בלקובסקי, ברנסטיין-יכhn, יעקובסון, ברוק וגולדברג, אשר ביקשו תחילת למסור הودעה, שבישיבת הוועד-הפועל אשר קדמה להצבעה בקונגרס הציעו נגד שיגור ועדת החקירה. משירדו מן הבמה, הctrפו אליהם ספונטנית כל 'אמרי הלאו' או ציוני-ציון, כפי שכינו את עצמן, ופרשו לחדר נפרד. היה נדמה להם שהרוב בקונגרס ויתר על ארץ-ישראל ובגד ברעיון הציוני. דיכאון עמוק השתר בקרב הפורשים. הנרגשים ביותר פרצו בבכי; אחדים ישבו לארץ כבאים תשעה באב.⁵²

מה הייתה הסיבה ליציאה הדрамטית? הסיבה המידית הייתה פרוץ זורליות. בישיבת הוועד-הפועל הקודמת הודיעו הרצל, שככל מי שייצב במליאת הקונגרס נגד ההחלטה שתתקבל, חברתו בוועד-הפועל תחבטל. צילנוב פירש ואת שלילת זכות ההצבעה, ולאחר קריית ההצהרה החליט לפתע לרדת מן הבמה. 'לאן ולמה? לא ידעתם באותו רגע', – רשם – 'הרגשתי רק דבר אחד, כי כאן, באולם זה, בשעה זו, אי אפשר להשאר ... הלכתי. אולם לא ידעתם, אם יlk עוד מישחו אחריו. לא באננו בדברים איש עם חברו. אולם, כנראה, היה מספיק ניצוץ אחד ...'.⁵³ הרצל הודה ביוםנו שעשה מושגה טקטי.⁵⁴

זאת ועוד: בקרב ציוני רוסיה הצבورو רגשי תסכול והתמרמות. מן הקונגרס השלישי שורה אכובה מהעדר כל הישגים בתחום הדיפלומטי, וכתוכאה מכר החrifpo הניגודים האידיאולוגיים וההבדלים בתפישת היעדים של הסתדרות הציונית. בה- בשעה שהרצל ראה ברכישת הצ'רטר תנאי בל'יעbor לעלייה ולהתיישבות רחבה ממדים בארץ-ישראל, יוצאי-חציה של חיבת-ציון הדגישו את 'פעולות ההוו': תחיית התרבות העברית והתיישבות זעירה. ביקורתו של אחד העם על הרצל מצאה אוזניים

.50. מן הראי לציין שלא כל 'אמרי הלאו' היו יוצאי מורה אידופה ולא כל 'אמרי ההן' – תושבי מערב אירופה. ראה: O.K. Rabinovitz, *Fifty Years of Zionism*, pp. 61–62.

.51. א' בין, *תיאודור הרצל*, עמ' 530–531.

.52. יהיאל צילנוב, עמ' 203.

.53. ת' הרצל, *היום ג'*, 1 בספטמבר 1903, בתא הרכבת. המשגה השניה ששה היה כשהומין את פרנסיס מונטיפיורי להרצות על נושא שלא היה רלוונטי לויכוח על אפריקה המורחתית (שם). רבים יצאו מן האולם ממילא.

קשותות. פגישתו של הרצל עם פלואה, שנחשב כאחראי לפרעות בקייניב, עוררו התמרמות ותמייהה.⁵⁴

אף על פי כן, הייתה עדין הערכה עמוקה להרצל, וכל הסיבות הנזכרות לא היה בהן כדי לגרום ליציאה המסיבית. הסיבה העיקרית לכך הייתה נועצה באיהבנה. הרושם שרווח בקרוב השוללים היה, שההחלטה אשר נפלת בקונגרס שיקפה ויתור על ארץ-ישראל ושלילתה של הציונות. אחד הפורשים כתוב אחר-כך: 'כל הקורא את היהודים לכת לארץ אחרת, חוץ מארץ-ישראל, כאילו הוא קורא אותם לדת אחרת; זהה בגידה הדומה לשמד'.⁵⁵ לדעה זו היו שותפים רבים.⁵⁶ צילנוב גמצע מהשתמש בBITSOTIM כה חריפים, אך גם הוא היה סבור שאוגנדה בתור בית לאומי היהודי בעתיד אינו אלא חווון שוא'.⁵⁷

היה זה הרצל שהעמיד את השוללים על טעותם. משנודע לו כי היציאה מאולם האסיפות לא הייתה לשם ההגנה, אלא ביטוי כן – אם כי מוטעה – למוסקה נפשית, החליט למחול על כבוזו, ובמהווה אבירית ירד אל הפורשים. בנאום נרגש הבטיחם שלא פגע במאומה בתכנית באול, וכי כמייתו לציון חיים וקיימת. אילו סירב לבקש את הבריטים לבדוק את תכניתם, היה שורף את הגשרים עמו ובקך היה מנע המשך המשא ומתן שלהם. הוא זועז עוקות על שחשו בו כי נטש את ארץ-ישראל, ודרש מן הפורשים לחזור בהם ולהביע את אמונה בו. הוא הזכיר לנוכחים, שהקשיבו לו בדומיה, שבשנת 1901, אילו עמדו לרשותו המשאבים הדרושים. היה מצליח אולי לשכנע את השלטון להעניק לו את הזיכיון המבוקש לארץ-ישראל. ברם, כל מה שקיבל לבנק אווצר ההתיישבות היה סכום זעיר של 80,000 פרנסקים. לכן, הנשך היחיד שנותר בידו היה הדיפלומטיה.⁵⁸ בכך רצה לרמזו, שלא אשר נכשל, אלא העם היהודי הוא שהכזיב אותו.

לאחר שהפורשים חזרו לאולם האסיפות, קרא שMRIHO לוין על דעתם הצהרה, כי יציאתו של המיעוט לא נבעה מתווך כוונה הפגנטית, אלא הייתה ביטוי ספונטני לזועע-נפש عمוק בגין החלטת הקונגרס, שהוא ראה בה 'סתימה מתכנית באול'. על הנוסח הזה לא הוסכם מראש עם הרצל, והוא מצא לנוחן להתערב ולהעיר שرك הקונגרס זכאי לפרש את תכנית באול: 'באסיפה כשלנו מכידיע הרוב. ... לא אוכל להסביר, כי מיעוט של ציריים ... יכריז כי זהה סטיה ...'.⁵⁹ לוין נסוג תמודת ויתור

.54. מ' היימן (לעיל, הערה 2); י' גולדשטיין, בין ציונות מדינית לציונות מעשית, עמ' 186–205; י' קלויינר, אופוזיציה להרצל, ירושלים תש"ד.

.55. (1903) 42, Die Welt, מצוטט ב: יהיאל צ'ילנוב, עמ' 279.

.56. יהיאל צ'ילנוב, עמ' 287.

.57. שם, עמ' 252, 270–271.

.58. ת' הרצל, נאומים ומארמים ציוניים, ב, עמ' 263–265, 292. אולם ככלפי חברי הוועדי הפועל מרוסיה הרצל רחש רגשי בזוז. אותם 'המדינה הקטנים ... בראשונה חוו בועדר הפעול את דעתם לטובת הצעת מזרח-אפריקה, ואחר כך, יצאו את האולם באופן דрамטי, כאילו פגעה החוצה ברגשותיהם ...' ת' הרצל, היומן ג', 1 בספטמבר 1903, עמ' 335;

Diaries, IV, pp. 1550

.59. ת' הרצל, נאומים ומארמים ציוניים, ב, עמ' 257.

מצד הרצל, שעובדתת של ועדת החקירה לא תמומן מקורות ציוניים. לאחר מכן שאל סימון רוזנברג, אחד ממתנגדיו החכירים ביותר של הרצל: ומה יקרה אם הוועדה תסיק מסקנות שליליות מאוגנדה באפריקה? הרצל ענה שבמקרה זה תכנית אוגנדה תיגנו לעד.⁶⁰ מכל מקום, עצמת מהאתם של 'אומרי הלאו' לא הותירה כל ספק בלבו כי היהודים לא ילכו לאפריקה. ואמנם, ברוח זו כתוב לפולוה בעבר שבע שנים.

בנאום הנעילה, ב-28 באוגוסט, חור ו אמר: "אמנם אין זו [אוגנדה] ציון ולא תוכל להיות לעולם". ... "האות לקום ולצאת [לשם] – לא ניתן אותו ולא נוכל לתהו להמוניינו על-פי זה". נפתח סיכוי חדש, גדול יותר משהיה בזמן מן הזמנים, לארץ-ישראל, על-ידי העוזרת המובהחת מצד הממשלה הרוסית. ... בשום פנים ... לא סטיה מתוכנית באול'. ובאמת דרמטי סיים ואמר, תוך התיחסות חגיגית כשידור מורתת: 'אם אשכח ירושלים, תשכח ימייני'. הקונגרס הגיב על הנאום בתשובות סוערות.⁶¹

ב-30 באוגוסט, יומיים לאחר נעלית הקונגרס, התכנסה ישיבה משותפת של הוועד-הפועל הגדול והוועד-הפועל המצומצם, ובמה נבחר הרצל ליושב-ראש של שני המוסדות. על הוועד-הפועל המצומצם, קרי: הרצל, הוטל גם לטפל בשיגור ועדת החקירה למורה אפריקה בהתאם להחלטה שנתקבלה במליאת הקונגרס.⁶² לבוארה הצליח הרצל לאחות את הקרע בתנועה ולרשום לזכותו ניצחון על ירידיבו.⁶³ הוא חור עיף ותשוש לאלטה-אוןיה, כדי לטפל במחלת-הלב שלו ובמחלת אשתו, מבלי לדעת שביום הקודם, 29 באוגוסט, התכנסו מקטן הנהיגים הרוסים – וביניהם צ'לנוב, וייצמן, דיונגוף ושינקין – והחליטו בסתר להמשיך במלחמות נגד תכנית מורה אפריקה ביתר שאת. בכתביו גילה צ'לנוב, שבעצם 'אומרי הלאו' שבו לאולם האסיפות לא משום שהשלימו עם תכנית אוגנדה, אלא משום שרצו לשנות את המדיניות 'דרך הקונגרס ודרך ההסתדרות. אנו שומרים על זכותנו למלחמה', והוסיף, שגם הרצל הרגיש שהם אמנים חזרו לאולם, אך 'טרם חזרו אליו'.⁶⁴ וייצמן, שנמנה עם ועדת-היגוי לשלחת למורה אפריקה, אוד עז וגאשימים את הרצל שאין הוא כלל יהודי לאומי אלא 'יום תכניות'. גם אחרים השמיעו העורות לא-מחמיות.⁶⁵

זה היה רק מתח האש הראשון. הרצל נפגע מאוד. בסוף חודש דצמבר, בראיוון שהעניק לסופר רואבן ברינני, התלונן מרות:

מאשימים אותו כי בגדי בציון, בגדי ב프로그램 הבזילאית. אל אלהים יודיע

.259. Ibid., שם, עמ' 269–270	.60
.262–260. Ibid., שם, עמ' 339–340	.61
346–341. היימן מותח ביקורת על הרצל ומאישים אותו שהערים על החברים הרוסים בוועד-הפועל, עמ' 22–24.	.62
63. דעתו של דוד ויטל שהרצל נחל 'מפלגה' ושהקונגרס יצירו, זהה לניצחון (עמ' 206) אינה עומדת במחנן.	.63
64. יהיאל צ'לנוב, עמ' 284, 286.	.64
M. Heymann (ed.), <i>The Uganda Controversy</i> , II, p. 26	.65

במה ממשים אותו, ואין אני יודע איך יכולתי לעשות אחרת, איך יכולתי
ומי נתן ליIFOVICOH זה לבליל הצעיר לפני הקונגרס הציוני את הצעת הממשלה
הרברטית בדבר אוגנדה, אחרי ראותי כי תקוטנו בואד אל-עריש הייתה לא-
אחרי המאורעות האחרוניים [ברוסיה] היה דרוש לגשת אל עבודה ממשית
תcka. אני אחוצתי בשתי ידי בהצעת הממשלה הרברטית בדבר אוגנדה ... ואני
דובר אכן לא כדיפלומט, [אללא] פשוט כיהודי אל אחיו - משומ שראייתי כי
גדלה המצוקה, תקפו הצרות, כי דרוש להציג ולהושיע תכף שני מיליון
יהודים סובלים רعب, קור ומחסור, נמצאים בלחץ ודחק ... היכולתי, ההורשה
במעמד כזה לדחות את הצעת הממשלה הרברטית בקש, ולבטלה בלי שום לב
אליה בראו.

ובהתרגשות רבה הוסיף הרצל ואמר, שם המשלחת לאפריקה תביא דין-וחשבון מספק, איזי ימסור את ביצוע התכנית ל'אחרים', והוא עצמו ישוב ויתפנה לעבודתו הציונית. ולאחר שיקול-מה העיר, שלמעשה גם ההתעסקות במורה אפריקה היא חלק מפיטולוֹן האזינוֹת, כי

על ידי הצעה האפריקנית יכולתי להראות למי צריך להדראות [כלומר לשולטן], שאין אנו זוקקים כלל דוקא לארץ-ישראל, כי יש לנו הצלחה אחרת, כי אין אנו אנוסים כלל לקבל את כל התנאים שמצויעים לפניינו בתוגרמה [תורכיה]. מתפללא אנו כי אין יכולו לפkapק אף רגע אחד באחבותי לציון, שכן נפשי מסורה לה, איך יכולו לחשוב אף רגע אחד שבבוקור לא עבות אחד אפנה עורף לכל עובdotiy הצעונית, שעלה לנו בחרף נפש; כל אלה האנשים, שנתנו בי אמון עד הקונגרס השישי, היה עליהם تحت אמון בעבודתי גם הלאה, היה עליהם לבתו כי שלא אבגוד בהם ולא אבגוד בנפשי אני. אנו כי הגדתי דברים מפורשים בנאום-הפתיחה שלי על הקונגרס השישי, שאונגןדא לא ציון היא ולעולם לא תהיה ציון. דברים מפורשים עד התועלת שיש בידי הצעה האפריקנית להביא לה ציוניות לא יכולתי להגיד מעל הבמה הלאומית. אין עושים פוליטיקה [בפומבי] ... על המבוי היה להביע. ⁶⁶

בדבוריו 'אמסוד את כל העניין הזה לאחרים' התכוון הרצל לחברת יק"א, שהנהלתה
הציגה לו תנאי בלתי-אפשרי, הינו שהתקנית לא תישא אופי לאומי, וכן נקטע
המשא וממן.⁷ באשר לתוכיסיו, הרצל גילתה טפה וכיסוה טפחים, אך לגבי הודהותנו
עם הרעיון לא השאיר כל מקום לספק: 'ציוני הנני וציוני אמות' – אמר לבירגינן.
בראיון עם שמעון ברנפולד, הסופר והעיתונאי, שהתקיים בסוף חודש אוגוסט,
בזאתיר הרצל:

⁶⁶. ת' הרצל, נאומים ומארמים ציוניים, ב, עמ' 383-384.

⁶⁷ הרצל, הימן ג', חודר לאנשי יק"א, 15 בספטמבר 1903, עמ' 345–347; שם, הרצל אל לוין (יק"א), עמ' 349; Diaries, IV, pp. 1563–1565, 1567–1568; על חליפת המכתבים ראה: ת' הרצל, נאומים ומאמרם ציוניים, ב, עמ' 267–269.

חפץ אני לזרות בעניין תחילת קבוץ גלויות, ולכון לבן לציון ... ברור לי, כי לאפריקה יבואו רק הנעים והנדדים ... אבל המון בית ישראל לא יבוא לשם. בקצרה: רק פלשתינה היא פתרון שאלת עמננו ... אפריקה אינה מושכת את הלב.

דבריו של הרצל הרגיעו את ברנפלד 'הציונות תשאר ציונית' - רשם בשולי הראיון.⁶⁸ ובערך באותו המועד, לשאלתו של משה נחום סירקין, עיתונאי וצדיר לקונגרס השישי, אםertiaן הציוני, השיב הרצל בשלילה מוחלטת: 'אבסאלוט ניכט. ... ההחלטה הוזת, שהטילה סער [בקונגרס] ... תקרבנו עוד יותר למטרת חפצנו - לפולשתינה'. ההצעה הבריטית הוא היגי מדיני רב-עדך, וזה גשר דיפלומטי מוצק ואיתן [לארץ-ישראל]. הוא ביקש שלא להרבות בשאלות בעניין זה, את הכל לא אוכל לגלוות לפני כל עם ועדה'.⁶⁹

גרינברג גילתה, שלעולם לא היהழק במשיך במשא ומתן עם ממשלה בריטנית בעניין מורה אפריקה, אילולא האמין בתום לב שההלך זה עתיד לקרב את התנועה הציונית לארכ'-ישראל. הכרה מצדיה ביודים כאומה היא צעד ממשמעותי לקראת העד האמור;⁷⁰ וישראל זגוויל, בנאומו בלונדון, בספטמבר 1903, הצהיר, שהוא ימי בר-כוכבא רעיון שבית-ציון מעולם לא היה קרוב יותר להתגשות. הפכנו מ-'Luftmenschen' למדינים מעשיים. רעיון יסודה של מושבה יהודית באפריקה הוא שלו, בערכו בהשוואה לעובדה רבת-המשקל שתי מעוצמות מובילות כבריטניה ורוסיה העלו סופית את מעמד היהודים לאומה. הפורשים הוכיחו שאינם מסוגלים להשלים עם כלל הדמוקרטיה והתאבלו על אסון שלא אירע. אפשר להעריך את רגשותיהם הכנים, אך לא את שכם הפוליטי'.⁷¹

כוונתו של הרצל באו לידי ביטוי במהלך הדיפלומטים. בפגישה שקיים עם הדוכס הגדול מאדרן באי מיינאו ב-31 באוגוסט, לאחר הקונגרס, העלה בפניו את ההצעה שעתה לאחר שעלה בידו לרכוש את אנגליה ואת רוסיה, יתיצב הקיסר וילהלם שוב בראש קבוצת המעוצמות, לטובת תכניתו. הדוכס הטיל ספק אם הדבר אכן אפשרי, אך הבטיחו שגרמניה תctrף ברצון לרוסיה אם זו תעמוד בראש, כי הרוי 'רצוננו לקיים יחסי טובים עם רוסיה'.⁷² מעודד מן הפגישה, כתוב הרצל לפולוה ב-5 בספטמבר, כי הדברים שהריצה עליהם בעת הפגישה עמו בסנט פטרסבורג אומתו במלואם בעת הדיונים בקונגרס, והוא אומר: הגירה מתמדת ורבת-היקף של יהודים מרוסיה - 'הגירה שלא על מנת לחזור' - אפשרית רק בכיוון לארכ'-ישראל. אפריקה

.68 שם, עמ' 367–368. התפרסם בהצפירה, 194 (2 בספטמבר 1903), ואראשה.

.69 שם, עמ' 369–370. התפרסם בהצפירה, 198 (7 בספטמבר 1903).

L.J. Greenberg, 'British East Africa and Zionism', A debate in: *The Maccabean*, 70 December 1903, pp. 359–362

M. Simon (ed.), *I. Zangwill: Speeches, Articles and Letters*, London 1937, pp. 71 181–197

.72 ת' הרצל, היום ג', 1 בספטמבר 1903, עמ' 334; 1548–1549 Diaries, IV, pp. 175–203

תשוך רק אלפים מעטים של פרוטרים. משום כך, גם מבחינת האינטראסים של רוסיה הפתרון הרצוי הוא הפתרון הציוני. יש להניח – הוסיף – שצՐפת לא תעריך קשיים, בשל קשרי הידידות עם רוסיה; וכך שאמր לו הדוכס הגדול מבדן, גרמניה תתמוך ברצוּן בהצעה הרוסית למסור את ארץ-ישראל ליהודים; וכן אנגליה, שהפגינה את נדיבותה זה לא כבר, תזעוזר במאצ'ים בכיוון זה. لكن הכל תלוי עתה במהירות וביעילות התערבותה של ממשלה הצאר בקושטא.⁷³ דברים דומה כתוב הרצל גם לניקולס דה-הרטוויג, מנהל מחלקת אסיה במשרד החוץ הרוסי, ולגנאל אלכסנדר קיריב, שלו של הצאר.⁷⁴

ב-24 באוקטובר כתב הרצל לפלווה שנית, וביקשׂו זומן לו פגישה עם הצאר; רק התערבותו האישית של הצאר אצל השולטן תוכל להניע את גלגלי הדיפלומטיה בשער העליון.⁷⁵ לאחר פסק זמן הורה למסתורף, שר החוץ הרוסי, ז'ינווביב, השגריר בקושטא, לפנות למשלה העות'מאנית בעניין הציוני.⁷⁶ להרצלacha הדרך והוא ביקש את פלווה לקבל את ד"ר נ' קצנלאסון, נציגו ברוסיה, לפגישה,⁷⁷ וב-26 בדצמבר כתב אל ז'ינווביב במישרין.⁷⁸ המשבר ביחסים בין רוסיה לתורכיה בגל רצח הקונסול הכללי הרוסי בקושטא ופרוץ מלחמת רוסיה-יפן בפברואר 1904 הביא להקפת המגעים.

בהיבעת המשיך הרצל לפועל גם בחווית הגרמנית. עם הרוזן פיליפצ'ו אוילנבורג, ציר גרמניה באוסטריה, שמר על קשר אפילהו בזמן הקונגרס ועדכן אותו בדבר מהלך הדיוונים. העתו של סר קלמנט היל – כתב הרצל לאוילנבורג (11 בספטמבר 1903) – אמנים נדיבה ונבונה, אך 'אנו, היהודי, נפשנו קשורה יותר בחולה של ארץ-ישראל וטרשייה', מאשר במזרחה אפריקה. פתרונו של פלווה היה אפוא עדיף: 'רוסיה מותרת על ארץ-ישראל, כיון שהיא רוצה לראות שם יסוד מדינה יהודית בלתי-תלויה. אנו ... איננו דורשים כלל כל-כך הרבה. אנו היינו מסתפקים באוטונומיה יהודית תחת שלטונו של השולטן'. בנסיבות אלה, האם אין הציונים יכולים ורשאים לקבל תמיכה מגרמניה? במידוע, 'תלית תמיד את מיטב תקוותי בעוראה הגרמנית'. הקיסר עומד לבקר עם הקנצלר שלו בוינה, ואם יצlich לדכוֹש גם את לבו של קיסר אוסטריה, פרנץ יוזף, ת gobש הברית המשולשת עם רוסיה והבעיה תבוא על פתרונה.⁷⁹ מכתב ברוח דומה כתוב הרצל למחרת היום לדוכס הגדול מבדן.⁸⁰

בדרכו זו קיווה הרצל להגישם את שאיפת חייו: ליצור הסכמה אירופית סביב שאלת

.73. שם, הרצל אל פלווה, 5 בספטמבר 1903, עמ' 1550–1554; 338–335 Ibid., pp. 1550–1554.

.74. שם, 11 בספטמבר 1903, עמ' 338–340; 340–341 Ibid., pp. 1554–1557.

.75. שם, הרצל אל פלווה, 24 באוקטובר 1903, עמ' 349–350; ראה גם הרצל אל קיריב, 25

בנובמבר 1903, עמ' 351–350 .

.76. M. Heymann (ed.), *The Uganda Controversy*, I, 6.12.1903, no. 59, p. 94.

.77. ת' הרצל, היומן ג', הרצל אל פלווה, 5 בדצמבר 1903.

.78. שם, הרצל אל ז'ינווביב, 26 בדצמבר 1903, עמ' 359.

.79. שם, עמ' 342–341.

.80. שם, עמ' 343.

ארץ-ישראל. השאלה מי תהיה המעצמה המובילה הייתה מושנית עבورو. רק לחץ משותף על תורכיה - האמין - יוכל להכריע את הcpf לטובתו. האם הרצל שיבץ גם את אングליה במסגרת המערך האירופי זהה? אין לנו סימוכין ברורים לכך, אך מן השאלה שהציג גרינברג לצ'مبرליין, ב-20 במאי, אם אפשר יהיה לכנס ועידת בינלאומית שתדון בפתרון השאלה היהודית, כדי שהציונים יקבלו את ארץ-ישראל.⁸¹ אפשר להסיק תשובה חיובית. מן הרاوي גם להזכיר שבמרס 1899 העלה הרצל את הרעיון של חסות אנגלית-גרמנית משותפת על חברת הצ'רטר להתיישבות יהודית בארץ-ישראל ופנה לקיסר גם בעניין זה.⁸²

נוכח מהלכים אלה והצהרותיו לביריניין, לברנפילד ולסירקין שראו או, ההתקפות המחוודשות כנגד הרצל נראות טריג'יקומיות. הביקורת של אחד העם במאמרו 'הבוים' (השלישי, יב, ב), שהזוכר כבר, היתה קשה במיוחד. אחד מלאה שהושפעו ממנה במיוחד היה אוסישקין, לשעבר חבר אגדות בני-ישראל, מבית מדרשו של אחד העם. אוסישקין, אידיאליסט ואיש רב פעלים, היה נוקשה ובלתי-מתפשר באופיו. נימוסים וגינויים דיפלומטיים היו זרים לו. וייצמן תיארו כי אדם בעל מרצך רב, קשיה-עורף גדול ובצל שכל ישר וモזק. אפשר שascalו היישר היה מוצק יתר על המידה. היה בו משחו של אבטוקרט, ולא נаг סובלנות בצעדים.⁸³ בעת כינוסו של הקונגרס השישי שהה אוסישקין בארץ-ישראל בעניין רכישת קרקעות לחברת 'גאולה', ובו בזמן ניסה גם לארגן את היישוב. בשובו לדוטה הפיז חזר לכל צידי הקונגרס וביקש לפטומו בכל העיתונים הציוניים, בכל המשפט ובכל הארץ, בלי שבחה תחילת דבריהם עם הרצל. הוא הודיע קיבל עם ועדת החקלאות הקונגרס אינה מחייבת אותן; שיגור ועדת החקירה למורת אפריקה מוצאה כ'הסתלקות מארץ-ישראל' ושהוא נחוש בדעתו למנוע את מימושה; רק אלה שסוננוויל מן הדיפלומטיה ומהפליטיזציה של הרצל תמכו בתמימות בהחלה האומללה.

על קריית תיגר כל-כך פרובוקטיבית לא יכול היה הרצל לעבורי לסדר-היום. שורת הדין מחייבת שאדם החולק על מדיניות מסוימת – מותפה; אוסישקין – הטעים הרצל – אינו יכול להמשיך ולכחן בוועד-הפועל ובה-בעת לתקוף בפומבי את ההנהגה. אלה הם כללי הדמוקרטיה. יתרה מזו, טעות היא להניח שאפשר לרכוש ארץ עליידי קניית קרקע בלבד. כך, דרך משל, אףלו אם יקנה אוסישקין את כל הקרקע שביבון הרוסי, הרי ש מבחינה מדינית השטח לא יהיה שייך לו, אלא לריבון הרוסי; הוא הדין לגבי תורכיה. אוסישקין אינו מבחין בין המשפט הפרטי למשפט הבינלאומי. אם ידועה לו דרך קצרה ויעילה יותר מאשר הדיפלומטיה כדי לרכוש את ארץ-ישראל, עליו להציג עלייה בפומבי ולא ל��ע את שלמותה של התנועה הציונית עליידי 'דיבורים נבוכים'. הרצל רמזו, שמטרת המשא ומתן שלו

.81. ראה לעיל, עמ' 180.

.82. I. Friedman, *Germany, Turkey and Zionism*, pp. 86–87

.83. ח' וייצמן, מסה ומעש, עמ' 64.

עם בריטניה בעניין מורה אפריקה היא לוחק את כוח המיקוח שלו לפני השער העליון בעניין ארץ-ישראל.⁸⁴

הרצל העמיד את יריבו במקומו, אך לא אדם כאוסישקין יקבל עליון מרות או יודת בשגיאותיו. לדעתו, המשך מנהיגותו של הרצל עלול היה לגרום נזק לתנועה, אך מעולם לא הכחיש שוגם לו היו שאיפות למנהיגות. הוא פרסם מכתב שני, ויחד עם חברי לדעתו כינס, ביום 11–14 בנובמבר, ועידה בחרקוב. בין המשתתפים היה גם פרופ' צבי בלקובסקי, שנפגש עם הרצל ביום 1 בנובמבר, באלאכוב, כדי לעמוד על צפונות-לבו. בישיבה שנמשכה שעות אחת הראה הרצל לבלקובסקי את מכתבו לפולוה, מ-5 בספטמבר, כהוכחה שהוא ממשיך לעבוד למען ארץ-ישראל. ברם, בלקובסקי שלא ירד לסוף דעתו של הרצל, או שלא קרא את המכתב במלואו, הסיק שעבור הרצל ארץ-ישראל היא רק אחת האפשרויות ולא האפשרות הבלעדית למימושה של הציונות, וכך גם דיווח למפגש בחרקוב. התוצאה לא אחרת לבואו. ידם של הקיצונים, כאוסישקין, הייתה על העליונה והוחלת לדרשו מהרצל להפסיק את מורה אפריקה מסדר-יוםו ולהתרכו בארץ-ישראל בלבד. הוא גם נדרש לזרז את העבודה העממית בארץ, ויחד עם הוועד-הפועל המצומצם – להיות כפוף להחלטות הוועד-הפועל הגדול. בלקובסקי, טיומקין ורוזנbaum מוננו לחבריו משלחת שהיתה אמורה למסור להרצל דרישות אלה כ'אולטימטים'.⁸⁵

הרצל ראה במהלך זה מרד גלוי ואים על שלמותה של התנועה. הוא עדר עלי סמכותו של המפגש בחרקוב להחליט החלטות כלשהן וסירב להכיר במשלחת שהגיעה לוונינה ביום 25 בדצמבר. הוא היה מוכן לקבל את חברי המשלחת לפגישה פרטית והזמין להשתתף בישיבת הוועד-הפועל המצומצם שעמדה להתקיים בראשית ינואר, וזאת בתנאי מפורש שאין הם מופיעים ככליים ולאין בדעתם להגיש אולטימטים.⁸⁶

ב-4 בדצמבר רשם הרצל ביוונו:

[חברי] הוועד הפועל ברוסיה, ביחוד אוסישקין, יעקבסון וכו' מתקומותם בגלוי. הם רוצים להגיש לי אולטימטים, שאסתלק מאפריקה המורתית (אף עלי-פי או משומש שהראייתי לבלקובסקי באדרל את מכתבי מיום 5 בספטמבר אל פולוה). הם סיגלו להם ראשית כל את כל התוכנות הרעות של פוליטיקנים מקצועיים. אני מגינס נגד טרדים אלה תחילת המוני העם ...
[אחר-כך] אסתום להם את מקורות הכספיים ...⁸⁷

.84. חליפת האיגרות הופעה בדי וועלט, 44 (30 באוקטובר 1903). ראה: ת' הרצל, נאומיות ומארמים ציוניים, ב, עמ' 274–270.

.85. א' בין, תיאודור הרצל, עמ' 553–550; M. Heymann (ed.), *The Uganda Controversy*, II, pp. 31–43, 142–143

.86. א' בין, תיאודור הרצל, עמ' 553; 559–558; M. Heymann (ed.), *The Uganda Controversy*, II, pp. 51–52

.87. ת' הרצל, היומן ג', 4 בדצמבר 1903, עמ' 351–352.

ראשי הציונים ברוסיה, שתמכו בהרצל, כינסו אסיפות מתחא והקימו את 'הligaה להגנת ההסתדרות הציונית'. וудים דומים הוקמו באנגליה ובמקומות אחרים, נשמרו קולות נגד ה'יקשרים' ו'הורשי האחדות'. גם בעיתונות הציונית פורסמו מאמרם נרגשים. אנשי חרקוב מצאו את עצם מבודדים.

ההשדות של אוסישקין וחבריו היו משוללות יסוד. ימים ספורים לאחר שייחתו עם בלקובסקי ורוזנבוום, שליחי חרקוב, עשה הרצל מאיץ נוסף, אחידון לפני מותו, לשכנע את ממשלה תורכית. מכתבו לעז'יט, המזכיר השני בלשכת השולטן, מה-21 בדצמבר 1903, זורק אור על הטקтика של הרצל ועל כוונתו. במכבת זה כתוב הרצל, בין השאר:

טריטוריה יכולים אנו למצוא גם במקום אחר. אף אם מצאנו אותה ...
משלת אנגליה הציעה לי טריטוריה ... באפריקה. ארץ עשרה ופורייה,
מצוינת להתיישבות. אפי-על-פייכן חוזר אני אל תוכניתי למצוא את ישועתו
של העם היהודי ... [בארץ-ישראל] תחת שלטון הכליף.⁸⁸

במבט לאחר, הפתקפה נגד הרצל לאחר הקונגרס השישי הייתה בلتוי-מציאותית, משומש שהנושא השני בחלוקת הפק לבתי-מעשי.

ماז ש丑וב צ'مبرליין את משרד המושבות, באמצע חדש ספטמבר, חל כרטום ניכר ביחסה של ממשלה בריטניה כלפי התכנית. אלפרד ניטלטון, יורשו, לא היה נלהב כלל ועיקר, ובמשרד החוץ הייתה האוירה קרידת. מכתבו הנודע של קלמנט היל, מ-14 באוגוסט 1903, שגורם לסתורה, היה ארכי באופיו ובבלתי-邏輯י. הוא חובר בחיפזון כי גראנברג ביקש להביאו לדיוון בקונגרס. משנודע תוכנו ברבים, הרימו התושבים הלבנים במזרח אפריקה קול מתחה ולא השאירו מקום לספק שהתיישבותם של היהודים בקרבתם אינה רצiosa.⁸⁹ סר צ'ירלס אליאוט, הנציב, התלונן על שלא נעצו בו תחילת והביע חשש לאפשרות של חיכוכים בין התושבים הלבנים למגזרים היהודים. הוא הציע להציג ליהודים מקום אחר להתיישבות, ברוחוק מסילת הברזל.⁹⁰ שר החוץ לנדסדאון נרתעת, והסבירים עם אליאוט שהיהודים בכלל נתונים לעסוק במסחר הזריר אך לא בעבודת-האדמה; אף על פי כן, סבר, שהפרו-טקטופרט עשוי להפיק תועלת מן ההון שהיהודים יביאו אתם ומחരיזותם.⁹¹ כפי הנראה, לננדסדאון לא היה מודע לכך שהציונים היו מוחסרים-אמצים וشفניהם של יהודי מזרח אירופה אינם מועדות להاجر לאפריקה דזוקא. מכל-מקום, הוא הרגיע את הנציב, שלפי שעלה המשלה הבריטית לא נטה על עצמה כל הת_hiיבות לגבי התכנית, אך ביקשו לטיען בידי המשלחת היהודית, לכשתגיע, לבדוק את תנאי המקום.⁹² בהמשך התכנית עט לננדסדאון הצבע אליאוט על קושי נוסף: בכל מקום שהיהודים מתישבים בהמוניים,

I. Friedman, *Germany, Turkey and Zionism*, p. 111 .88

R.G. Weisbord, *African Zion*, pp. 81–97 .89

אליאוט אל לננדסדאון, 10 בספטמבר 1903 , PRO, FO 2/785 .90

לננדסדאון אל אליאוט, 5 באוקטובר 1903 , PRO, FO 800/146 .91

לננדסדאון אל אליאוט, 15 באוקטובר 1903 , PRO, FO 2/785 .92

נווצרת 'השאלה היהודית', על כל היבטיה השליליים – האנטיישמיות.⁹³ קלמנט היל לא הסתייר מגרינברג את השינוי שחל בעמדתו של משרד החוץ, ובעת שיחותיו עמו בסוף חודש נובמבר אף רמז על מהות הקושי. היל הציע שטח חלופי להתיישבות היהודים בטעןלאנד או בסומלי. גרינברג הסתיג והעיר שהשתה המוצע קטן בהרבה מזו שה提כוון לו צ'מברליין, וכי הוא מצוי באזרור בלתי-مفוחת ובבלתי-ימתאים להתיישבותם של בני אירופה. לבסוף אמר, שעליו להיוועץ בהרצל.⁹⁴

גרינברג נפגש עם הרצל ב-15 בדצמבר בוינה. על מהלך הדינונים לא נרשם פרוטוקול, אך ניתן לננו לשוחרים ממכתבו של גרינברג מ-17 בינואר 1904 וכן מרשימתו של הרצל. גרינברג הזכיר: 'כאשר ראייתך בוינה, החלטת על מדיניות מסוימת אשר דנו בה בהרחבה יתרה ... [הינו]: לא לשחרר את בריטניה מהבטחתה עד שתבטיח לנו משהו אחר כתמורה' למורת אפריקה.⁹⁵ והרצל רשם ביוםנו:

כשהיה פה גראינברג נתתי לו הוראות לחזור מענין אפריקה המוזרהית, אך נדמה כי הוא כבר התחייב יותר מדי כלפי הממשלה האנגלית, לפני שנתנו לו איזו תמורה. אני איני משחרר אותם לפיק שעה מהבטחתם.⁹⁶

מהי התמורה שהרצל ציפה לה? על כך יתברר מהדין-זוחבון של גרינברג על שיחתו עם היל וחלודד פרטי, שمازو ראשית אוקטובר שימש תשת שר החוץ. השיחה התקיימה במשרד החוץ, ב-14 בדצמבר. גרינברג מסר על התנגדותו של הרצל להצעה החלופית בטעןלאנד בטענה שהשיטה מצומצם מדי ואינו מתאים להתיישבות. פרטי היה איש נדייבילב מטבחו ורחש אהדה ליהודים. בנאום שנשא בבית-הגבחרים, ב-29 בינוי 1904, הזהיר שהממשלה הבריטית הציעה את מורת-אפריקה לא מתוך מניעים תומריים; 'היא הייתה מושפעת מאותם רגשות של אהדה, שככל אומה נוצרית חייבת להרגישם, ואשר תמיד הרגשו על-ידי העם הבריטי לגבי העם הנרדף והמדוכא'.⁹⁷ הוא אמר לגרינברג שלפי המידע המצו依 בידו, לא קיימת בין היהודים והתלהבות יתרה למורת אפריקה, וב>Showcases מסוימים יש אף התנגדות. גרינברג, אשר פעל לפי הדרוך שקיבל מharets, העלה את ארץ-ישראל והסביר שזו הארץ היוזה, שעיניהם של היהודים נשואות אליה מאז ומקדם. פרטי השיב: 'כן, אבל זה עניין אחר'. גרינברג הפנה את השיחה לאל-עדיש. פרטי נמנע מלומר שהוא ברור, אך אחרי תהיה שאל: 'אםור לי, האם משאו רצוני נעשה כדי לרכוש את ארץ-ישראל, משום שעיל יסוד מה שסיפרת לי, נראה לי שהוא היעד הרצוי'. גרינברג השיב שהרצל עומד לבקר באנגליה

.93. שם, אליות אל לנדרדאון, 26 בנובמבר 1903.

.94. גרינברג אל הרצל, 22, 28 בנובמבר 1903, אצ"מ VIII/293 H; תוכיר של היל, 27 בנובמבר 1903, PRO, FO 2/758.

.95. גרינברג אל הרצל, 7 בינוואר 1904, אצ"מ VIII/294 H.

.96. ת', הרצל, היומן ג', 16 בדצמבר 1904 (רישימה), עמ' 358.

.97. מצוטט אצל לי שטיין, מסד למדינת ישראל: תולדותיה של הצהרת באלפור, ירושלים – תל-אביב 1962, עמ' 26.

בחודש הבא וישמה לעדכנו בנדון. פרטיו חזר ואמר שהוא מעוניין מאוד בנושא וישמה לקבלו לשיחה.⁹⁸

בוביום הבריק גריינברג אל הרצל: 'ענין מורה אפריקה סגור'.⁹⁹ כנראה גונב לאוונגו הדבר משומש להיל, אשר תיעד את השיחה עם גריינברג, ציין בתזכירו: 'ויתור אפשרי על הרעיון'; והלורד לנדרדאון רשם בהערה שלילית: 'מן הסתם מושב שנטלק מזגה. אך ובנוו ובני שבט ייחנו לרכשנה במשמעות-בל' בברושב'.¹⁰⁰

הרצל לא הוביל דמעות. לתוצאה טובה יותר לא יכול היה ליקוט. התוצאה תامة את האסטרטגיה שהוסכם עליה ביןו לבין גרינברג בחודש יוני, היינו להביא את ממשלה בריטניה להכרה שatat השאלה היהודית ניתן לפטור רק בארץ-ישראל.¹⁰¹ ב-23 בדצמבר 1903 כתב לנורדהו ימים ספורים לאחר נסיוון ההתקנות בחו"ל: 'במזהה אפריקה רציתי לקבל רק את מי-הnilos' ('מי הנילוס') שמש כנראה קוד מוסכם מראש לוכסיס דיפולומטי').¹⁰² מזדה אפריקה לא הייתה מטרה בפני עצמה, אלא רק אמצעי למטרה. ב-22 בדצמבר שלח הרצל מברק לגרינברג ודרש ממנו ללחוץ על משרד החוץ וגם על צ'مبرליין כדי לקבל את אל-עיריש כ'פיצו'.¹⁰³ גרינברג נפגש עם צ'مبرליין ונתקבל בלבבות רובה. אם כי לא היה חבר במשלה, המשיך צ'مبرליין לגלוות עניין והבטיח לשוחח עם לנדסאוון בנדון. ב-5 בינוואר ביקר גרינברג במשרד החוץ ונאמר לו כי בשל התנגדותם של שליטנות מצרים, אי-אפשר להפחיתם אם הרובים אל-עריש.¹⁰⁴

התפתחות זאת הזריקה הבירה פומביית מצד הרצל, ولو גם כדי להשתיק את האופוזיציה. גリンברג חיבר טיוויטה של מכתב, שמטעומים טקטיים הופנה לסר פרנסיס מונטיפיורי, נשיא הפדרציה הציונית בבריטניה. המכתב נושא את התאריך 14 בדצמבר, אך פורסם רק ב-25 בו בגייאש וורלד ובגייאש כרוניקל. נאמר בו, בין השאר:

. 98. גריינברג אל הרצל, 15 בדצמבר 1903, אצ"מ 294/H.

.99

M. Heymann (ed.), *The ;H VIII/41, אצ"ם נורדהו, 23 בדצמבר 1903*, Uganda Controversy, II, pp. 194–196, no. 76

103. הרצל אל גריינברג 22 בדצמבר 1903, אצ"מ 293/VIII H.
 104. גריינברג אל הרצל, 7 בינואר 1904, שם, אצ"מ 294/VIII H; תזכיר של סר אריק פרינגן-טון,
 PRO, FO 2/845, 5 בינואר 1904.

הראשני נא ... להבהיר את עמדתי. ... מאז הקונגרס הראשון הופצו בידי רחבה הידיעות הפרוועות ביותר, שייחסו לי את הרצון להטוט את תנועתנו הצדקה מארץ הקודש ולכובן אותה אל מזרח אפריקה: שום דבר אין יכול להיות רחוק יותר מן האמת. כפי שאמרתי בקונגרס האחרון, הנני ציוני משוכנע כי פתרונה של שאלת עמנואל יכול להימצא רק בארץ זאת, ארץ-ישראל, שעה קשורות קשר בלינתק הנטיות ההיסטוריות והרגשות של קיומו הלאומי. שום מקום אחר עלי אדמות אין יכול משום כך לדחות מחשבתו או לתפос בה את המקום השמור לארץ-ישראל ...

באוטו מכתב גם הודגש, כי מכיוון שהממשלה הבריטית הציעה כה נדיבת, לא הייתה כל אפשרות לדחותה בלי שיקול ודיוון; אך משהתרבר שדווקא מצד הנוגעים בדבר במורה אירופה אין כל התלהבות לתוכנית, לא היה מנוס אלא לנשחה כלל. בטיטה המקורית הוכרה גם התשובים המקומיים והנסיגה שולחה אצל ממשלה לונדון כתוצאה מכך; אך פסקה ואת השמטה.¹⁰⁵

באוטו היום, ככלומר ב-25 בדצמבר, כשראון בריניין ראיין את הרצל בפעם השנייה והאחרונה, נדהם לראות שլפתע קפזה עליו הזקנה; פניו היו עייפים, הוא עשה עליו רושם כאילו עברה עליו מחלת קשה או שקרחו אסון גדול. נזכר היה כי דאגות רבות, דאגות העם כולו רובצות עליו. אף על פי כן, בריניין מצא כי אישיותו המיחודת של הרצל מושכת יותר מתמיד. זה היה אישיות מזהירה – רשם – 'הכל בה מאוחד ומשוכל. הכל נושא בה חותם הגדלות ואין זכר בה לקטנות ... כל שאיפותיו של הרצל מכוונות לשאיפה גדולה אחת: – גאותה האומה.'

הרצל השיב לשאלותיו של בריניין בניחות ולא גינויים. רק בסוף הראיון, כשהצהיר שלא יוכל לקבל את האולטימטים של קבוצת העסקנים מחרקוב נסעה רוחו:

הפוליטיקה אינה נבראת מαιיר, מאין ... [היא] מתרקמת בחשי, והוא נשענת על יסודות של עובדות מדיניות, אני עושה ועשאה לצוון לפי יושר לבבי והגיון רוחי. אני מבקש למצוא חן בעיני הבריות ... אני מבקש להיטיב ולהועיל לבני עמי לפי מיעוט כוחותי ... מהמטרה אשר הצבתי לנפשי, היא המטריה שאליה שואפים בני עמנואל החפצים בתהיה לא אוזו ... ויש עתה [אחרי מות תוכנית אוגנדה] תקווה רבה לעבודתנו הציונית.¹⁰⁶

ב-27 בדצמבר שיגר הרצל חוות סודי לכל חברי הוועד-הפועל הגדל ובו הודיע רשמית על ביטול תוכנית מורה אפריקה.¹⁰⁷ בישיבת הוועד-הפועל המצוומצם, ב-6

105. ת' הרצל, נאומים ומאמרים ציוניים, ב, עמ' 372-374. ראה גם העדרת העורך מס' 1, המסביר את הרקע להכנת המכתב וסיבת השמטה. ראה גם: M. Heymann (ed.), *The Uganda Controversy*, II, pp. 48-47, no. 63

106. ת' הרצל, נאומים ומאמרים ציוניים, ב, עמ' 386. פורסם בהצופה, 290 (ינואר 1904).
M. Heymann (ed.), *The Uganda Controversy*, II, no. 80, pp. 199-200. 107

בינואר 1904, שהשתתפו בה גם בלקובסקי ורוזנbaum כאורחים בלבד (לאחר שוויתרו מפורשות על כוונתם להגיש 'אולטימוטום'), השמיע הרצל דברי תוכחה, כאב המוכיחה את בניו הsofarים. הוא ציין שבראשית נובמבר, כשהקלובסקי ביקרו באדלאך, הניח לו לעין במכתו לפלואה מ-5 בספטמבר 1903 שבו, הדגיש, לבנה כל מדיניותו הארץ-ישראלית; המשא ומתן שלו עם ממשלת בריטניה תאמם את החלטת הקונגרס; טעות היא בידי הסבורים שתתעסקות במורה אפריקה החלישה את התנועה. נחפרק הוא: 'געשינו חזקים יותר, משומ שיכלנו לצין [لتורכיהם], שאין אלו תלויים בדבר היחיד; ואנשים העומדים בחיים הפליטיים יודעים, כי אדם מיטיב לנחל משא ומתן, כאשר הוא תלוי בזולתו לשפט ולהצד'; ואילו לפי שיטתכם 'עלולות לעבור 50-60 שנה עד שיאשג משחו בארץ-ישראל'. המתכנסים בחרקוב הם שפגעו בראיבונותו של הקונגרס והפכו את כליה הדמוקרטיה.¹⁰⁸

דברים ברוח דומה כתב הרצל בחוזר מטעם הוועדי-הפועל המצומצם אל הוועדי-הפועל הגדול (10 בינואר 1904).¹⁰⁹ הוא היה חדור הרגשה שלאנשי חרבוק היו מניעים צדדים ורצו לחרר ריב.¹¹⁰

הרצל יצא מן הישיבה כשידו על העליונה. לעומת זאת, בלקובסקי ורוזנbaum חورو לרוסיה נכניים ומכושים. ה策דו של הרצל הבינו את האופוזיציה והשיטו את הקרע מתחם. כך התאפשרה התפישות עמו. ואמנם, ישיבת הוועדי-הפועל הגדול, שהתקיימה בימים 11-15 באפריל 1904 בוינה, כונתה 'ועידת התפישות'. מטרתה הייתה יישור ההדרורים. הרצל אמר ש'הצלה הגדולה' בכל המשא ומתן על 'אוגנדה' הייתה דוקא כשלונו; וכי גם לעצם המשא ומתן הייתה חשיבות בפני עצמה. בסיכום הדיון הממושך והמייגע שב הרצל והכרזין, שהיה ציוני ונשאר ציוני וככל מאਮץ מופנים לעבר ארץ-ישראל: 'חתatoms לפני בדברים רבים, רובותי, אך הנני סולח לכם. אין אני דורש מהם ולא כלום מלבד התchingות שתמשיכו למלא חובתכם ציוניים מבלי שתשים מחסום לפיכם'.

הוועדי-הפועל קיבל מה-אחד את ה策תו של הרצל וחידש את אמונה הבלתי-מסוג במנהיגותו. יחיאל צ'ילנוב ומנהם אוסישקין, מנהגי התנועה הציונית ברוסיה, שהיו הבולטים בין אומרי ה'לאו', ה策רו שאכן השתכנעו מדברי הרצל וכי הם יכולים להמשיך בעבודתם בביטחון ובمرץ מוחודש. הוחלט גם לשלווח ועדת חקר למזרח אפריקה לבדיקת אפשרויות התיאשבות שם.¹¹¹

108. ת' הרצל, נאומים ומאמרים ציוניים, ב, עמ' 279-284; M. Heymann (ed.), *The Uganda Controversy*, II, pp. 347-362

109. M. Heymann (ed.), *op. cit.*, no. 97, pp. 222-224

110. שם, נספח 96, הרצל אל ג'וֹף קוּוֹן (Cowen), 9 בינואר 1904: 'Die Charkower, Suchen den Streit' (קבוצת חרבוק מעוניינת במריבה).

111. אציגם 199-195: Grosses Aktions Comité, Sitzung in Wien 11-15 April 1904: Z 1/195-199; ת' הרצל, נאומים ומאמרים ציוניים, ב, עמ' 323-329; J. de Haas, *Theodor Herzl*, pp. 229-231; ראה גם: בהחלה נאמר, בין השאר, שהוועדי-הפועל הגדול רושם לפניו בסיפור את המאמצים הבלתי-פוקים שעשו השותים הועדי-הפועל המצומצם למען ארץ-ישראל.

הרצל זכה לניצחון מרשים – פוליטי ומוסרי. יריבו הודה בטעותם וחידשו את אמונם בו ללא סייג. אך מה שמשמעותו יותר הוא שככל הנוכחים לא יצא מזינ'הכל הסכימו לשלוח את ועדת החקירה – נושא שהיה סלע המחלוקת העיקרי בקונגרס השישי. נראה שהובן סופיסוף, כי משלוח הוועדה היה בלתי-邏輯יב ושהמשא ומתן עם בריטניה לא היה אלא תרגיל דיפלומטי.

נשאלת השאלה, לשם מה היה צורך בשיגור הוועדה כשתכנית אוגנדאה ממי לא חדרה להיות אופציה מעשית? אכן, מן קוצר לפני ישיבת הוועד-הפועל חזר בו משרד החוץ הבריטי וחדש את ההצעה, אمنם בצוותה מעורפלת ומוטנית בתוצאות הבדיקה של ועדת החקירה הציונית.¹¹¹ בתנאים אלה לא היה אפשר להשיב את פני בריטניה ריקם; זאת הבינו גם המתנגדים המושבעים. אمنם, אין לנו אסמכתא ברורה על כך, אך העובדה שאיש מבין הוועד-הפועל גדול לא התנגד לצאתה של הוועדה גם אחרי מותו של הרצל משאשת הנחה זאת. הוועדה הגיעה לנירובי שבמזרח אפריקה

¹¹¹ בראשית 1905, והדין-וחשבון שהביאה היה שלילי.

החרדה שאחזה את 'אומרי הלאוי' בקונגרס השישי הייתה בלתי-מצויתית, ומקורה בטעות. על כך הציב הרצל בכתב הברכה שלו לוועידת ציוני אמריקה ב-28 באפריל 1904. באותו כתב הוא גם בישר על החלטה שנתקבלה, בישיבתו الأخيرة של הוועד-הפועל הגדול לקיים את ההחלטה הקונגרס, ההחלטה שהצילה את אחדותה ושלמותה של התנועה. הרצל הוסיף:

אפריקה המזרחית אינה מציעה לנו פתרון של הבעיה היהודית. השאלה היהודית נשארת ... אין שאלה פוליטית מורכבת כמו שלנו. ... מדיניותנו אינה מדיניותה של פילאנתרופיה. ... מדיניותנו היא מדיניות לאומיות. בתורת אומה באננו במשא ומתן עם הממשלה הבריטית; בתורת אומה נוספת נסיף לטפל בעניינים האלה. חטיבתה של שאלת מורה אפריקה היא בעובדה, שהקונגרס [הציוני] מוכר ברבים על-ידי המעצמה הטריטוריאלית הגדולה ביותר בעולם כנגיגם של היהודים. ההיסטוריה שלנו אינה יודעת חוות דומה, ולפיכך כשר וישר היה שהקונגרס קיבל את ההחלטה לשולח ועדת [لمורה אפריקה].¹¹²

לאחר דיונים עמוקים התבגרו ויישבו איזההבנות שדרו בחודשים האחרוניים בגין הויכוח הסוער שמנע מן התנועה להתקדם בעבודתה. 'תכנית מורה אפריקה פתוחה לדיוון פומבי, אך יחד עם זאת מתחייב כל חבר וחבר בוועד-הפועל להימנע מהתקפות אישיות, לא רק בחזירים רשמיים, אלא גם להפסיק את השפעתו ולרשון התקפות כגון אלה וככל דיוון שהוא שעלול לגרום לתוצאות מזוקות.'

R.G. Weisbord, *African Zion*, p. 176. .112

Ibid., pp. 206–223; Major A. St. Hill Gibbons, A. Kaiser and N. Wilbusch, .113

Report on the Work of the Commission Sent Out by the Zionist Organization to Examine the Territory Offered by His Majesty's Government for the Purposes of a Jewish Settlement in British East Africa, London 1905, pp. 15–16, 55–56,

68–69, 88–90

.114. ת' הרצל, נאומים ומאמרים ציוניים, ב, עמ' 324–325.

למרות מצב בריאותו הרעוע המשיך הרצל בעבודתו המדינית ללא ליאוט. מכתבו של פלווה פתח בפניו סוף-סוף גם את שעריה של ממשלה וינה, עיר מגוריו. ב-3 באפריל 1904 נפגש עם גולוחובסקי, שר החוץ של אוסטריה-הונגריה. הוא זכה בהישג דיפלומטי נוסף, שני בחשיבותו אחריו זה שנחל בסנט פטרסבורג. גולוחובסקי אמר לו, שכאשר השאלה היהודית תידון במישור הבינלאומי, אין להסתפק בפתרונותות למחזה. אם תהיה זו שאלה של מאה אלפי או מאותים אלפי יהודים, המעצמות הגדלות לא תנקופנה אצבע למעןם. אך אם הבעייה תתייחס ל-5-6 מיליון יהודים, המעצמות ירגישו מחויבות להתערב למעןם אצל תורכיה כדי להבטיח את זכותם להתיישב בארץ-ישראל – זכות שתיה מעוגנת במשפט הבינלאומי. גולוחובסקי סירב ליטול את היוזמה לידיו וסביר היה שאנגליה חייבת לשמש מעצמה מובילת בעניין זה.¹¹⁵

יש להניח שאליו הרצל היה נשאר בין החיים, היה שם את פעמיו לונדון, לאו דווקא כדי להמשיך במסא ומtan בעניין מזרח אפריקה, אלא כדי להביא בפני קברניטי המדיניות הבריטית את הצעתו של גולוחובסקי. מן הסתם היה נפגש גם עם הלורד פרסי, אשר ביקש לדאותו, כפי שמסר לגרינברג ב-14 בדצמבר.¹¹⁶ מרבה האירוניה, לא הרצל, אלא דווקא וייצמן הוא שנפגש עם פרסי.

וייצמן נפגש עם פרסי לא יומין קצר לאחר הקונגרס השישי – כפי שטען בספרו,¹¹⁷ אלא ב-25 ביולי 1904.¹¹⁸ בספטמבר 1903, כשווייצמן ביקר באנגליה, פרסי עדיין לא שירת במשרד החוץ, ורק בדצמבר קיים את שיחתו הראשונה על מורה אפריקה עם גרינברג. פרסי אמר לווייצמן, שלממשלה הבריטית ישן כל הכוונות הטובות לעשות מהו למען היהודים הנדרדים, אך הוא אינו רואה בהתיישבות במזרח אפריקה מفعיל שיש בו זיקה כלשהי לרעיון הציוני ולשאיפותיהם הלאומיות של היהודים. זאת ועוד: בשל התנגדותם של התושבים המקומיים והמחאות החריפות שהושמעו באנגליה, חוותה הממשלה הבריטית שהתקנות האפריקניות תוליד תנעות עוינות ליהודים. הוא הפנה אותו לסיר קלמנט היל, כדי לקבל פרטיהם.

גם היל, שווייצמן פגשו זמן קצר אחר-כך, ראה חזות קשה לתכנית: ההתיישבות תעלת הון רב ויש להטיל ספק רב בעצם ה策חתה, זאת נוסף על הסיכונים הבטחוניים. 'לו הייתי יהודי' – הוסיף פדר קלמנט – 'היהתי מתנגד בתכלית לתכנית מעין זו. בתור ציוני אין מה לחפש באפריקה'.¹¹⁹

ימים ספורים לאחר-כך כתב וייצמן לאוסישקין בין השאר: 'תוכל אפוא לתאר לעצמן, שבקיאותי באשר לאפריקה גדולה עצשו. כל העניין אינו אלא תרמית. רימו את הרצל, רימו את הקונגרס; האדונים גרינברג ושות' ראוים, שייעשה בהם משפט לינץ'. הוא הוסיף גם שהובטה לו 'בכתב' בידי פרסי והיל, שם יוגש להם תוכיר

115. I. Friedman, *Germany, Turkey and Zionism*, p. 113.

116. ראה לעיל, עמ' 196–197.

117. ח' וייצמן, מסה ומעש, עמ' 94. אוסקר ריבינובייך הוא שהציג עלי טעותו זאת של וייצמן.

ראה: O.K. Rabinowicz, *Fifty Years of Zionism*, pp. 56–57.

118. ח' וייצמן, אגרות, ג', ירושלים 1972, עמ' 349–347.

119. שם, שם. בספרו מסה ומעש, וייצמן ייחס לפרסי, בטעות, את הדברים ששמע מהיל.

מפורט על התנועה הציונית וتبיעותיה על ארץ-ישראל, 'יימסר דין' זה שבועון רשמי על-כך לנדוואן ואחרים; הם גם טוענים, שיהא לטובת הממשלה האנגלית לעשות משהו למעןנו בארץ-ישראל. על התוכיר (רשמי) צרכי לחתום בינוי-הסכם שבתנו עתנו'.¹²⁰

במושג 'בני-הסכם' התכוון משרד החוץ מן הסתם להרצל ולגרינברג, אך וייצמן היה להוט לפתח בדיפלומטיה משלנו' וביקש את הסכמו של אוסישקין להגיש התוכיר וגם להיפגש עם לנדוואן.¹²¹ אוסישקין לא הגיע ולא נתן את הסכמו, וייצמן ראה בפיגושו עם פרסי והיל 'הצלה' ניכרת, ובמכתבו לזרה חצמן, ארווטו, התפרק שנקט את 'המדיניות הטובה ביותר. לאפריקה טמנתי פח ומוקש'.¹²² ובספרו רשם: 'מאמין אני, שלמכתב [אל אוסישקין] היה חלק לא מועט במפלטה הסופית של הצעת אוגנדה'.¹²³

עיון בתיקים הבריטיים מראה שלא וייצמן הוא שה构思 את תוכנית אוגנדה, אלא משרד החוץ, שמכתבילה לא היה נלהב, הוא שגרם למפלטה. אחרי פגישתו של וייצמן, רשם לנדוואן: 'נהיה בני מול אם הפרויקט ישובק חיים'.¹²⁴ וייצמן קיבל דיווח על מהלך ישיבת הוועד-הפועל הגדול בוינה ב-11-15 באפריל 1904. אף על פי כן לא השתכנע שהרצל הסיר זה מכבר את 'אוגנדה' מסדר-יומו המדייני. גם רוח ההתייחסות ששרה בישיבה לא הרשימה אותו. לדעתו, 'שלום' זה לא היה אלא 'اسلיה' והוא דרש במפגיע לארגן מחדש את 'אמרי הלאו'.¹²⁵ ברם, 'אמרי הלאו' שבוועד-הפועל חورو בהם והכירו בטעותם: לא כן וייצמן, שבניגוד לחבריו-لدעה מעולם לא השלים ומעולם לא סלח.

האם התאמתה תחזיתם של הרצל ושל גרינברג, כפי שבאה לידי ביטוי בחלוקת המכתבים ביניהם ביוני 1903? על תגובתם של פרסי ושל היל עמדנו כבר. בהקשר זהמן הרاوي לצין את ההתקפות שחלה במחשבתו של וינסטון צ'רצ'יל. בתחילת ינואר 1906, בעיצומו של מסע הבחירה שלו כציר המפלגה הליברלית בצפון-מערב

120. ח' וייצמן, אגרות, ג, וייצמן אל אוסישקין, 3 באוגוסט 1904, עמ' 349-350. בתיקי משרד החוץ הבריטי לא נמצא העתק ממסמך המזכיר במכתו של פרסי וייצמן. לפי מה שרשם פרסי בדיון-וחשבון שלו, וייצמן אמר לו, בין השאר, כי ההגירה היהודית לארץ-ישראל מתקדמת בצדדים מהירים וכי למתיישבים היהודים אין סיבה מיוחדת להתלוון על מצבם תחת השלטון העות'מאני. פרסי השיב, כי היה סבור שהציונים רוצים באפריקה המורחית נזקודה משען וכתחנת בינויים בדרך השיבה המודרגת לארץ-ישראל: שתי רשימות של פרסי מה-26 ביולי 1904 על מכתבו של וייצמן אליו ואל היל מאותו התאריך, PRO, FO 2/848.

121. ח' וייצמן, אגרות, שם.

122. שם, 5 באוגוסט 1904, עמ' 354-355.

123. ח' וייצמן, מסה ומעשה, עמ' 95.

124. 'We shall be fortunate if the project falls through', רשימה של לנדוואן, 26 ביולי 1904, בשולי הערטו של פרסי על מכתבו של וייצמן (עליה ראה העדרה 119), PRO, FO 2/848.

125. ח' וייצמן, אגרות, ג, וייצמן אל ויקטור יעקובסון, 10 במאי 1904, עמ' 296; שם, אל מנחם אוסישקין, 17 במאי 1904, עמ' 297.

מנצ'סטר (אוור בחירה סמוך לה שאל ארתור בלפור מטעם המפלגה השמרנית), הוא הודיע בפומבי שהוא תומך ברעיון להקים מושבה יהודית אוטונומית במצרים אפריקה. ומכך בוצרק למצוא 'בית בטוח וקבוע למגורשים ולנרדפים היהודים ממזרחה אירופה'. צ'רצ'יל, כבלפור, חיזר אחרי הקול היהודי והאמין שהhilת היהודי מנצ'סטר מודהה עם עמדתו של ישראל זנגוויל, נשיא ההסתדרות הטרייטוריאלית היהודית (יט"א), שנוסדה זה מקרוב. בעודו שישה חודשים בלבד, בהיותו תת שר המושבות ובסבבו מסיר במצרים אפריקה, הגיע למסקנה שהרעיון אינו מעשי. השטחים שדבר בהם היו מאוכלסים, והתגנגוותם התקיפה של המתישבים הלבנים עוררה קשיים חמורים. ב-1908 הגיע צ'רצ'יל למסקנה, כי

ירושלים צריכה להיות המטרת הסופית היהידה. אין טעם להתגבָּא מתי תושגן; אבל השגתה ביום מן הימים היא אחד הדברים הוודאים המעטים לעתיד. הקמתה של מדינה יהודית חזקה וחופשית כחוליה המגרשת בין אירופה לאפריקה, לצד הנtíבים היבשתיים למזרחה, תצמיח תועלת עצומה לקיסרות הבריטית וגם תהווה צעד חשוב לחלוקת הרמנית של העולם בין העמים המאכלסים אותו.¹²⁶

למסקנה זהה הגיעו גם בלפור ולOID ג'ורג'. הורעים שהרצל ורע' בשלו לאחר מותו.

126. י" פרידמן, שאלת ארץ-ישראל בשנים 1914-1918: מערכת היחסים שבין בריטניה, הציונות והערבים, ירושלים 1987, עמ' 19-20.